

ECONOMISCH-STATISTISCHE BERICHTEN

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

2 oktober 1968

53e jrg.

No. 2664

Verschijnt wekelijks

COMMISSIE VAN REDACTIE:

H. C. Bos; L. H. Klaassen;
H. W. Lambers; P. J. Montagne; A. de Wit.

REDACTEUR-SECRETARIS:

A. de Wit.

ADJUNCT REDACTEUR-SECRETARIS:

P. A. de Ruiter.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars;
J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick

SECRETARIS COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

J. Geluck.

Realisme, ja en nee

De omslag is grijs; de inhoud ernstig. Wat anders kan dat zijn dan het Begrotingsnummer van *ESB*, ons jaarlijks „badnummer” zagezegd? De omslag is niet voor niets grijs: de tussentinten zijn het die in de beoordeling van de Miljoenennota overheersen. Is het een slechte Miljoenennota? Allerminst. Een goede dan? Dat nu ook weer niet.

Het is — en daar wordt ook in de artikelen in dit nummer op gewezen — wel een *realistische* Miljoenennota. Geen „ombuiging van het uitgavenbeleid” meer zoals het vorig jaar nog heette, doch onverbloemd: „Het kabinet heeft een keuze gedaan die ertoe leidt, dat de belastingdruk geleidelijk verder stijgt. De . . . . . reeds sedert 1963 opgaande lijn wordt daarmee doorgetrokken” (blz. 87). Voor sommigen wellicht een moeilijk te verteren zaak, maar men behoeft nu eenmaal niet noodzakelijk van ganser harte met een ontwikkeling in te stemmen om haar te kunnen billijken. En billijken zal men toch die taken moeten, zoals deze nu (blijkens de begrotingshoofdstukken) en in de toekomst (blijkens de meerjarenramingen) moeten worden aangevat. En wil men dan al eens op een bepaalde taak afdingen, dan is het meestal slechts om daarvoor weer een andere in de plaats te stellen.

Overigens zegt het totaal van uitgaven of belastingontvangsten bitter weinig, zo lang men niet toekomt aan een preciese evaluatie van wat er nu zoal mee gebeurt. Uitspraken over de noodzaak tot een verdere relatieve stijging of daling van de overheidsuitgaven zijn dan ook loze kreten, zo lang men niet aangeeft welke activiteiten dan wel aangevat of uitgebreid resp. afgekapt of verminderd moeten worden.

Een realistisch beleid, zagen we dus. Realistisch over de gehele linie? Beslist niet. Het beleid, zoals dat in Miljoenennota en Verkenning tot uitdrukking komt, heeft weinig werkelijkheidszin in de uitgangspunten voor de inkomensverdeling in 1969. De regering zou toch geleerd moeten hebben van het gekrakeel rond de Loonnota. Het lijkt er echter niet op. De reële loonsverbeteringen op basis van de uitgangspunten van de regering zijn uiterst minimaal. Men kan niet verwachten dat de vakbeweging daarmee genoegen zal nemen. Zij zal dat zeker niet doen als vastgesteld kan worden dat de niet-looninkomens relatief sneller zullen stijgen. „Ja, maar”, zegt de regering, „een sterke loonkostenstijging is gevaarlijk voor een evenwichtige ontwikkeling”. Het is in dit verband dat Prof. Dr. W. Hessel in zijn artikel (blz. 913-915) wijst op de mogelijkheid dat een politiek van bezitsvorming juist tot een evenwichtige ontwikkeling zou kunnen bijdragen. En met minder sociale spanningen! Op de mogelijkheid van spaar- en/of investeringsloon wordt in liefst drie van de vier artikelen in dit nummer gewezen. Geen woord hierover echter in de Miljoenennota. Een dergelijke loonsverhoging in de niet-consumptieve sfeer zou voor dezelfde verhoging van de spaarquote, noodzakelijk voor de hoge investeringen, kunnen zorgen als in de visie van de regering de overige besparingen nu moeten doen. Duidelijk een politieke keuze dit laatste.

Wel realisme dus in de uitgangspunten voor het uitgavenbeleid, niet echter in die voor het inkomensbeleid.

INHOUD

Realisme, ja en nee	905
Een „interview” met de Minister van Financiën	906
<i>Drs. G. de Man:</i>	
Enkele structurele aspecten van de Miljoenennota 1969	909
<i>Prof. Dr. W. Hessel:</i>	
Het spoorboekje voor de economie	913
<i>Dr. C. de Galan:</i>	
Werkgelegenheid en lonen	915
<i>Prof. Dr. J. H. Christiaanse:</i>	
Belastingbeleid in teken van inflatie	918
Miljoenennota en Verkenning; verslag van een discussie	922

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

dR

Een „interview” met de Minister van Financiën

ESB: *Moet uit de beschouwingen in de Miljoenennota 1969, met name die in hoofdstuk 3.1, niet worden geconcludeerd, dat het vrijwel onmogelijk zal zijn, mede ook gezien de beschouwingen in hoofdstuk 6 over de Meerdere jarenramingen, ook op langere termijn het relatieve peil van de rijksuitgaven te doen dalen?*

Minister: Deze conclusie behoeft *niet* te worden getrokken. Op langere termijn (waaronder hier tien jaar en meer wordt verstaan) is velerlei ontwikkeling inzake nationaal inkomen en rijksuitgaven mogelijk. Zo staat er in de Miljoenennota 1967 (kabinet-Cals), blz. 18:

„Op langere termijn stellen technische factoren en privaatrechtelijke verplichtingen veel minder een grens aan de mogelijkheden om de groei van de rijksuitgaven te beperken. Er is dan ook meer gelegenheid om wetten en regelingen, waarvan wijziging geruime tijd van voorbereiding vereist, te herzien. De mogelijkheid voor beperking van de groei van de overheidsuitgaven hangt op langere termijn vooral samen met de opvattingen van Regering en Staten-Generaal over de taken van de overheid en over de mate waarin deze taken worden uitgevoerd.”

Daarnaast is van belang de taakverdeling tussen rijk, gemeenten en andere overheden in het binnenland, maar ook tussen rijk en bijv. de EEG en tussen hulp via uitgaven en hulp via belastingfaciliteiten.

De omvang van de rijksuitgaven is afhankelijk van beleidskeuzen inzake taken en intensiteit maar ook van meer juridische aspecten, bijv. de vorm waarin staatsbedrijven (zoals PTT) of woningbouw worden gefinancierd.

Ook kunnen bepaalde taken in meerdere mate door de gebruikers of door de overheid worden betaald (denk aan p.b.o.-activiteiten, aan sociale verzekeringen, aan wegen, aan kerken). De laatste vijftien jaar hebben belangrijke fluctuaties te zien gegeven in de omvang van de nieuwere uitgaven (bijv. voor de huur- en landbouwsubsidies), maar ook in die van oudere taken (bijv. defensie). Voorts geldt voor sommige sectoren, waar in het verleden een sterke groei is opgetreden, dat buigpunten in de groei-curve verwacht kunnen worden (bijv. autobezit). Zijn de investeringen ten behoeve van zo'n sector op een behoorlijk peil dan ligt daarna wel een groei van uitgaven voor onderhoud maar niet van investeringen voor de hand. Iets dergelijks geldt voor de rente. Overigens is het van meer belang om de uitgaven in afzonderlijke sectoren te evalueren dan om uitspraken te doen over de totale uitgaven van een deel van de overheid zonder specificatie van de taken die men aan die overheid ook op die lange termijn toedenkt (vgl.

Drs. G. de Man en dr. woonden de persconferentie bij, die de Minister van Financiën op de maandag voor Prinsjesdag gaf als toelichting op de Miljoenennota. Na afloop en naar aanleiding van deze persconferentie legden zij de Minister een aantal vragen voor. Tijdsgebrek maakte het de Minister helaas onmogelijk in een persoonlijk interview op deze vragen in te gaan. De heer Witteveen was niettemin zo vriendelijk ze schriftelijk te beantwoorden.

ESB van 14 augustus 1968, blz. 745: „De eigen ratio van uitgaventotalen is een moeilijk uitroebbaar misverstand in de openbare financiën” — Drs. P. A. de Ruiter).

ESB: *Bent u niet van mening dat een relatieve vermindering van het uitgavenpeil, gezien de enorme behoeften in de collectieve sfeer, juist als ongewenst zou moeten worden beoordeeld?*

Minister: Het begrip „de collectieve sector” is vaag. Vgl. de kritiek van C. de Galan op het begrip „collectieve voorzieningen” in zijn preadvies voor de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel over het jaar 2000. Bedoelt u de collectieve goederen (zoals defensie, justitie e.d.) of ook inkomensoverdrachten (al of niet via sociale verzekeringen) en verstrekking van individuele goederen (al of niet tegen commerciële prijs) zoals elektriciteit, bouw-

grond, havens, onderwijs? Hoe deelt u verhoging van ambtelijke salarissen en pensioenen in? De vraag is daarom niet te beantwoorden zoals ook uit een wedervraag kan blijken: zou iemand het betreuren als de uitgaven voor rente, voor defensie, voor steun aan zwakke bedrijfstakken, belangrijk zouden kunnen dalen?

ESB: Zou, wanneer een verdere relatieve stijging van de belastingdruk als ongewenst of onmogelijk wordt beschouwd, het in de Miljoenennota 1968 geëntameerde beleid om de bijdragen van gebruikers van bepaalde door de overheid verstrekte goederen en diensten meer in overeenstemming te brengen met de gemaakte kosten, een bijdrage kunnen vormen om aldus de groeiende uitgaven te helpen financieren? In hoeverre heeft een dergelijk beleid bij de samenstelling van de Miljoenennota 1969 een rol gespeeld?

Minister: Het verhogen van bijdragen te betalen door gebruikers is niet in de Miljoenennota 1968 geëntameerd maar reeds in de jaren vijftig (bijv. afschaffing consumenten-subsidies). Accent kreeg dit ook in de Miljoenennota 1967 (kabinet-Cals), blz. 18. Er gebeurt op dit terrein velerlei, ook los van een oordeel over de belastingdruk omdat op zichzelf (behoudens op grond van bepaalde uit de „welfare economics” bekende motieven bijv. in verband met externe effecten) het optimale welzijn wordt bevorderd door het betalen van de kosten. Denk aan gebruik van schaarse parkeerterreinen, aan water- en luchtverontreiniging. U vindt dit punt bij kabinetten van elke samenstelling en in verkiezingsprogramma's van allerlei partijen (bijv. ook verkiezingsprogramma Partij van de Arbeid, 1967, par. 14, punt 3), in publikaties als de genoemde preadviezen voor de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel. Zowel bij gemeenten als binnen ministeries is aandacht voor deze financiering, zowel door het kritisch bezien van bepaalde subsidies (bijv. in de recreatieve sfeer) als bij het entameren van nieuwe zaken (strijd tegen water- en luchtverontreiniging). Dit beleid werkt ook in de begroting 1969 door en is o.m. van belang voor het huurbeleid.

ESB: Tabel 3.1 op blz 17 geeft een overzicht van de begrote uitgaven in 1969 t.b.v. gerichte bevordering van de werkgelegenheid. In hoeverre overtreft het bedrag ad f. 1.223 mln. de voor 1968 gevoteerde bedragen? En hoeveel van die f. 1.223 mln. vloeit voort uit nieuwe met deze Miljoenennota geïntroduceerde werkgelegenheidsbevorderende maatregelen?

Minister: Deze tabel heeft slechts ten doel om enig beeld te geven van de over de begrotingshoofdstukken verspreide activiteiten die te betitelen zijn als „gerichte bevordering van werkgelegenheid”. De tabel is incidenteel opgezet en de rubricering is enigszins arbitrair. Sommige uitgaven i.v.m. de werkloosheid zelve staan er niet in (bijv. de bijdrage in de Werkloosheidswet), ook niet de hulp aan zwakke bedrijfstakken welke om andere redenen wordt gegeven (bijv. aan sommige delen van de landbouw). De tabel betreft alleen uitgaven, dus niet belastingfaciliteiten, en alleen het rijk en dus niet de gemeenten. Dit alles maakt dat het totaal slechts een beeld kan geven van de grote omvang die deze activiteiten in enkele jaren (ongeveer sinds de mijnsteun een aanvang nam met de nota van 1965) hebben gekregen en dat het totaal niet een betrekkelijk exact vaststaand begrip is als bijv. de sector „defensie” of „ontwikkelingshulp”.

ESB 2-10-1968

Daar komt nog bij, dat het beeld van de uitgaven ter bevordering van de werkgelegenheid in 1969 in verschillende opzichten niet vergelijkbaar is met 1968. In het vorige jaar werd een belangrijk deel van de zes honderdmiljoen-programma's ter bestrijding van de conjuncturele werkloosheid gerealiseerd. Zoals uit de Miljoenennota 1969 blijkt, is thans van conjuncturele werkloosheid niet of nauwelijks meer sprake. Andere in de loop van 1968 gerealiseerde maatregelen ter bestrijding van de conjuncturele werkloosheid hielden een verschuiving in van investeringsuitgaven, bijv. op het terrein van de infrastructuur, van het westen van het land naar de noordelijke, oostelijke en zuidelijke provincies. Deze verschuiving was niet van invloed op het totaal van deze uitgaven, die op zichzelf niet kunnen worden gekarakteriseerd als „uitgaven i.v.m. de werkloosheid”.

De laatste vraag is vaag en dus moeilijk te beantwoorden (is een toeneming van een bestaande activiteit als de arbeidsvoorziening een nieuwe maatregel of niet?). De mogelijkheden voor nieuwe werkgelegenheidsbevorderende maatregelen zijn niet zo groot, omdat in tal van gebieden en bedrijfstakken krapte bestaat aan vakarbeiders en ook aan mensen die een bepaald type werk (nachtwerk e.d.) doen. Dat de werkloosheid in 1967 en 1968 niet of weinig boven de 2% is gestegen komt o.m. door het snelle ingrijpen (al onder het kabinet-Zijlstra). Er is eerder en met grotere bedragen (denk bijv. aan de mijnsteun) gewerkt dan in het verleden.

ESB: Het is niet te verwachten, dat het vraagstuk van de structurele werkloosheid in 1969 een definitieve oplossing zal vinden; ook in latere jaren zullen daarvoor nog belangrijke bedragen nodig zijn. Wij willen daaraan twee vragen verbinden. In de eerste plaats of het wel juist is deze uitgaven, die zeker ook in volgende jaren zullen moeten worden gedaan, voor 1969 gedeeltelijk te financieren uit éénmalige meevallers in de belastingontvangsten? Ten tweede of in de kwantificering van de meerjarenplannen (hoofdstuk 6 van de Miljoenennota 1969) de bestrijding van de structurele werkloosheid, zoals deze in daarvoor uit te trekken bedragen tot uitdrukking zal komen, niet meer geëxpliciteerd had moeten worden?

Minister: De bestrijding van bepaalde „pockets” van structurele werkloosheid (bijv. in Drenthe en Limburg, maar ook wel in sommige andere gebieden) zal ook na 1969 nog aandacht kunnen vragen. Ook in 1970-1971 komen nog overgangsgelden van de BTW ter beschikking die eventueel ten dele voor werkloosheidsbestrijding kunnen worden gebruikt. Het instrumentarium is intussen ook niet beperkt tot investeringsuitgaven. In de bestrijding van de werkloosheid speelt het genoemde BTW-deel geen overheersende rol. Uit dergelijke tijdelijke meeropbrengsten gefinancierde uitgaven behoren niet thuis in een structureel opgestelde meerjarenbegroting.

ESB: Kleeft er aan het systeem van een inflatie-correctie (neutralisering nominale progressie) niet één belangrijk bezwaar? Namelijk dat daarmee de Minister van Financiën een belangrijk instrument van conjunctuurpolitiek, nl. de automatische afremming van de groei van de bestedingen in de hoogconjunctuur (en stimulering in de laagconjunctuur) uit handen geeft? Daarmee komt nog sterker de nadruk te liggen op de monetaire politiek als instrument van conjunctuurpolitiek.

Minister: De formulering van de vraag veronderstelt een bepaalde vorm van automatisme die niet die van het wetsontwerp hoeft te zijn. Een goede discussie wordt pas mogelijk op basis van een voorontwerp.

ESB: Het optrekken van de belastingvrije voet is met name bedoeld ter compensatie van de uit de invoering van de BTW voortvloeiende hogere kosten van levensonderhoud. Zal de verhoging van de accijns op sigaretten niet tot gevolg hebben dat dit optrekken van de belastingvrije voet niet geheel aan haar doel — bedoelde compensatie — zal beantwoorden?

Minister: De verhoging van de belastingvrije voet zal op zichzelf haar doel evengoed bereiken. Prijsverhogingen van sommige artikelen (bijv. van tabak) in 1969 zijn te verwachten maar daar staat o.m. tegenover dat ook inkomensstijgingen te verwachten zijn, terwijl voorts bij tabak de burger kan kiezen tussen consumptie of niet, hetgeen ten aanzien van de algemene omzetbelasting nauwelijks het geval is.

ESB: Welke plaats moet in het geheel van het economisch-politieke instrumentarium worden toegekend aan het in de Miljoenennota 1969 genoemde arbeidsvoorwaardenbeleid? Kan de opmerking op blz. 9 („Daarbij zal het arbeidsvoorwaardenbeleid als instrument niet kunnen worden gemist”) worden geïnterpreteerd als een niet bij voorbaat door de regering uitsluiten van de mogelijkheid toch de lopende CAO's enige maanden te bevriezen, dit ondanks de verbeterde conjuncturele situatie?

Minister: Een arbeidsvoorwaardenbeleid maakt in het algemeen een hogere optimale combinatie van werkgelegenheid en prijsstabiliteit mogelijk. Wanneer de werkgelegenheid toeneemt wordt het gevaar voor te forse verhoging van nominale inkomens weer groter. Daardoor kunnen in de toekomst opnieuw structurele-werkloosheidsproblemen ontstaan.

Wil een land hoge werkgelegenheid zonder inflatie dan is terughoudendheid bij inkomensverhogingen noodzakelijk. Over een eventuele loonmaatregel zal de regering pas beslissen na de ontvangst van het tweede halfjaarlijkse rapport van de SER.

ESB: Wat ziet u als doelstelling voor de verhouding directe - indirecte belastingen, mede in verband met de harmonisatie, door EEG noodzakelijk? Hoeveel zal in de komende jaren nog van „direct” naar „indirect” verschoven moeten worden?

Minister: Het is niet mogelijk op dit punt thans reeds een nauwkeurige doelstelling te bepalen. De ontwikkelingen op fiscaal gebied in de EEG en de voortgang van de belastingharmonisatie zullen belangrijke factoren zijn voor de verhouding tussen de directe en de indirecte belastingen in de toekomst. Het gaat hier met name over de verhouding tussen de loon- en de inkomstenbelasting enerzijds en de verbruiksbelastingen anderzijds. Uitgaande van een voortgaande toenadering van de belastingstelsels van Lidstaten van de Europese Gemeenschap ligt het voor de hand dat in de loop der jaren het accent van de belastingdruk minder op de loon- en de inkomstenbelasting zal moeten komen te liggen.

Uw bedrijf en kantoor is welkom in Nijmegen, want Nijmegen heeft:

- Een nieuw industrieterrein van 100 ha met havens in aanleg.
- Aantrekkelijke terreinen voor handelsbedrijven en kantoren in centrum.
- Goede weg-, trein- en waterverbindingen met binnen- en buitenland.
- Ruim aanbod van gespecialiseerde en administratief, geschoolde arbeidskrachten.

Maar ook uw personeel is welkom in Nijmegen, want het vindt er:

- Ruim assortiment van woningen (geen woningnood!).
- Stad met een rijk verleden en oud stedschoon, gelegen in fraai rivier- en heuvelandschap.
- Uitgestrekte natuurreservaten, bossen, heide in directe omgeving.
- Mogelijkheden tot recreatie in elke vorm: schouwburg, concertgebouw, sporthallen, ere-divisievoetbal.

VOOR INLICHTINGEN :

**Wethouder
van Publieke Werken en
Stadsontwikkeling,
Stadhuis. Tel. (08800) 2 81 00.**

Enkele structurele aspecten van de Miljoenennota 1969

Drs. G. de Man

INLEIDING

De Miljoenennota 1969 mag, zeker wanneer men die vergelijkt met de Miljoenennota's van de afgelopen drie jaar, worden gekarakteriseerd als een zakelijk en realistisch stuk.

In de Miljoenennota's voor de jaren 1966 en 1967 werden door het kabinet-Cals nogal ambitieuze plannen ontvouwd tot verhoging van het relatieve peil van de collectieve voorzieningen, zonder daarvoor overigens een in alle opzichten deugdelijke financiering aan te wijzen. Dit laatste werd met name veroorzaakt door een sterke weerstand tegen het aanvaarden van een hogere macro-economische belastingdruk, die het noodzakelijk complement van het gevoerde uitgavenbeleid had moeten zijn.

De Miljoenennota 1968 vertoonde een tegenovergesteld beeld. Het streven van het kabinet-De Jong zou er, aldus de Miljoenennota 1968, op gericht zijn het relatieve uitgavenpeil in de loop van de zittingsperiode van het kabinet in neerwaartse richting om te buigen, teneinde een verdere stijging van de belastingdruk te voorkomen en zo mogelijk een daling daarvan tot stand te brengen.

Terwijl het eerstgenoemde beleid tot verhoging van het relatieve uitgavenpeil op zichzelf aanvaardbaar was, maar op grond van een niet adequate financiering moest worden verworpen, getuigde het laatstgenoemde streven tot verlaging van het relatieve peil van de rijksuitgaven van een breuk aan werkelijkheidszin.

In de Miljoenennota 1969 komt de regering thans tot de conclusie, dat het terugdrukken van het relatieve peil van de totale rijksuitgaven niet of nauwelijks mogelijk is en dat voor de komende jaren nog wel met een verdere stijging zal moeten worden rekening gehouden. Daaraan wordt in de Miljoenennota, zeer terecht, de conclusie verbonden, dat dan ook de belastingdruk de komende jaren nog geleidelijk verder zal moeten stijgen. Het kabinet komt dus, door de ervaring geleerd, van haar eerdere voornemens met betrekking tot het uitgavenbeleid terug en aanvaardt de fiscale consequenties daarvan. Dit is een realistische en financieel gezonde aanpak van de rijksfinanciën.

Een tweede positief te waarderen punt in de jongste Miljoenennota is, dat een begin is gemaakt met gekwantificeerde en reeds enigszins gedetailleerde uitgavenramingen voor 1970 en 1971. Een groot voordeel van deze meerjarenramingen is, dat bij de afweging van prioriteiten binnen het structurele begrotingskader niet alleen duidelijk wordt welke uitgaven een bepaald project in het komende begrotingsjaar met zich mee zal brengen, maar tevens welke uitgaven daarmee in latere jaren gemoeid zullen zijn en welk beslag dit project dan op de begrotingsruimte zal leggen.

Een laatste algemene inleidende opmerking betreft de werkloosheid. Uit de Miljoenennota en de Macro-economische Verkenning wordt volkomen duidelijk — voor zover dit nog niet het geval was — dat de huidige werkloosheid in ons land vrijwel geheel van structurele aard is, en dat deze noch door een algemene conjunctuurstimulering via de rijksbegroting, noch door loonpolitieke maatregelen kan worden teniet gedaan. Conjunctuurstimulerende maatregelen middels inflatoire financiering zouden snel, met name in het westen van het land, weer tot oververhitting van de economie leiden met alle gevolgen van dien voor de betalingsbalans, zonder dat de werkloosheid in de gebieden en de bedrijfstakken waar deze is geconcentreerd, daardoor zou afnemen. Anderzijds kunnen loonpolitieke maatregelen — zoals in de Loonnota van de regering van enige tijd geleden voorgesteld — met het oogmerk onze internationale concurrentiepositie te verbeteren evenmin een oplossing bieden. Immers, de ontwikkeling van de loonkosten in ons land loopt in 1968 vrijwel parallel met die bij onze concurrenten, terwijl de ruilvoet in 1968 volgens de Macro-economische Verkenning met een half procent zal verbeteren. Voor de export wordt voor het jaar 1968 als geheel een volume-accre van 11% verwacht, tegen een groei van 7,5% in 1967, terwijl de invoer naar verwachting toeneemt met 7,5% tegen 6,2% in 1967. Het is tegen de achtergrond van de hier geschetste externe ontwikkeling van onze economie stellig niet juist de werkloosheid toe te schrijven aan (een ontwikkeling naar) een fundamentele onevenwichtigheid, zoals het afgelopen voorjaar door Zijlstra is betoogd in het jongste jaarverslag van de Nederlandsche Bank (dit betekent overigens niet, dat geen voorzichtigheid zou moeten worden betracht bij de *inkomensontwikkeling*). De Minister van Financiën trekt naar onze mening de juiste beleidsconclusie wanneer hij in de Miljoenennota stelt, dat de werkloosheid moet worden bestreden met gerichte maatregelen binnen het kader van de structurele begrotingsruimte.

DE ONTWIKKELING VAN HET UITGAVENPEIL

In het voorgaande werd geconstateerd, dat de regering thans de noodzaak — of moeten we niet zeggen de onvermijdelijkheid? — van een verdere relatieve stijging van de rijksuitgaven erkent. Waar in de Miljoenennota dan ook over een verdergaande ombuiging van het uitgavenbeleid wordt gesproken, moet dit niet worden geïnterpreteerd als een streven tot vermindering van het uitgavenpeil, maar als een aanpassing van de structuur van de rijksuitgaven aan veranderende omstandigheden. Dit betekent, dat bepaalde uitgavencategorieën relatief zullen achterblijven (in de

rijksbegroting voor 1969 bijv. de Rijksgebouwendienst en de civiele verdediging) of zelfs in absolute omvang zullen dalen (voor 1969 bijv. de woningwetvoorschotten als gevolg van de vermindering van het aantal woningwetwoningen tot 45.000), terwijl andere uitgavengroepen relatief toenemen (bijv. onderwijs) en nieuwe uitgavencategorieën in de begroting worden opgenomen (bijv. uitgaven terzake van de werkgelegenheidsbevordering).

De laatstgenoemde categorieën domineren de laatste jaren het beeld van de rijksbegroting zozeer, dat per saldo niet aan een relatieve stijging van het uitgavenpeil valt te ontkomen. Dit doet echter niets af aan het grote belang van het zoeken naar mogelijkheden tot verlaging van uitgaven en het geven van voldoende tegenspel aan de drang tot uitgavenverhoging van allerlei pressiegroepen, omdat zonder dát de stijging van de uitgaven nog aanzienlijk groter zou zijn.

Soms wordt wel gesuggereerd, dat de sterke stijging van de overheidsuitgaven ¹ een typisch naoorlogs verschijnsel is, dat in belangrijke mate wordt veroorzaakt door onder invloed van het Keynesiaanse denken staande economen en politici. Niets is minder waar. Reeds in 1876 formuleerde Adolf Wagner zijn „Gesetz des wachsenden Staatsbedarfs” ². Deze groeiende staatsbehoefte was in de gedachten-gang van Wagner niet het gevolg van een toenemende bemoeienis van de staat met de individuele behoeften-bevrediging, maar spruitte eenvoudig voort uit een door Wagner voorspelde groei van het peil van de collectieve voorzieningen. Over de juistheid van zijn voorspelling behoeft niet meer te worden gediscussieerd.

De Engelse economen Peacock en Wiseman, die zich ook met het vraagstuk van de ontwikkeling van het peil van de overheidsuitgaven hebben bezig gehouden, komen in hun studie ³ tot de conclusie, dat scherpe verstoringen van het sociale en maatschappelijke evenwicht, met name oorlogen, sinds het einde van de vorige eeuw een verhoging van het relatieve uitgavenpeil van de overheid hebben veroorzaakt. Tijdens een oorlog is men gedwongen een veel hoger uitgaven- en belastingpeil te aanvaarden dan in vreedstijd en Peacock en Wiseman constateren, dat na afloop van de oorlog het uitgaven- en belastingpeil wel daalt, maar toch boven het vooroorlogse niveau blijft. Ook voor Nederland is dit verschijnsel aantoonbaar. Oorlogen hebben dus kennelijk als katalysator gewerkt op de ontwikkeling van het peil van de overheidsuitgaven.

Bezien we de ontwikkeling van de laatste jaren, met name voor Nederland, dan kan worden geconstateerd dat ten gevolge van maatschappelijke en technologische veranderingen en de enorme ontwikkeling van de welvaart, die in toenemende mate complementaire overheidsvoorzieningen vereist om de individuele welvaart zinvol te kunnen beleven, het peil van de overheidsuitgaven wederom is gestegen. Nu echter niet schoksgewijze ten gevolge van een oorlog of revolutie, zoals in de theorie van Peacock en Wiseman, maar geleidelijk.

Men kan van de ontwikkeling van het uitgavenpeil — of anders geformuleerd de ontwikkeling van het aandeel van de overheid in het nationaal inkomen — een indicatie geven

TABEL 1.

Indicatie van de ontwikkeling van het relatieve peil van de overheidsuitgaven aan de hand van verschillende maatstaven. (3-jaars voortschrijdende gemiddelden)

Jaar (1)	Relevante rijksuitgaven in procenten van het netto nationaal inkomen tegen marktprijzen (2)	Totale overheidsuitgaven in procenten van het netto nationaal inkomen tegen marktprijzen (3)	Totale belastingbaten, ge-heven door het Rijk en de lagere publiekrechtelijke lichamen, in procenten van het netto nationaal inkomen tegen marktprijzen (4)	Totale overheidsbestedingen (overheidsconsumptie + overheidsinvesteringen + investeringen van overheids-bedrijven) in procenten van het bruto nationaal inkomen tegen marktprijzen (5)
1961	24,0	28,7	25,4	21,1
1962	24,2	29,2	25,4	21,9
1963	24,1	29,3	25,4	22,9
1964	24,3	29,4	25,6	23,6
1965	25,1	29,8	26,1	24,2
1966	26,2	30,1	26,6	24,4
1967	27,2	— a	27,2	24,5
1968	27,7	— a	27,8	24,5

a De cijfers van deze kolom zijn gebaseerd op gegevens uit de Nationale Rekeningen van het Centraal Bureau voor de Statistiek. De laatst verschenen Nationale Rekeningen verschaffen gegevens tot en met 1967, zodat bij toepassing van een 3-jaars voortschrijdend gemiddelde 1966 het laatste jaar is, dat in deze kolom kan worden vermeld.

aan de hand van verschillende criteria, die elk hun voor- en nadelen hebben. In tabel 1 is de ontwikkeling in Nederland voor de jaren zestig aan de hand van een viertal criteria en met gebruikmaking van de methode der 3-jaars voortschrijdende gemiddelden neergelegd. De keuze van de criteria is voornamelijk bepaald door het in de Miljoenennota beschikbare cijfermateriaal.

In kolom 2 van tabel 1 zijn de relevante rijksuitgaven, dat is het totaal der rijksuitgaven exclusief financiële transacties zoals schuldaflossing en transacties met het IMF en enkele andere posten, gerelateerd aan het netto nationaal inkomen tegen marktprijzen. Het belangrijkste nadeel van dit criterium is, dat de uitgaven van de lagere publiekrechtelijke lichamen, voor zover die niet door het Rijk via de rijksbegroting worden gefinancierd, buiten beschouwing blijven. Aan dit bezwaar kan worden ontkomen door de uitgaven van de gehele overheid te nemen, zoals in kolom 3 is gedaan. Deze cijfers, die aan de Nationale Rekeningen zijn ontleend, hebben echter als belangrijk nadeel, dat behalve schuldaflossing ook kredieten en deelnemingen niet zijn opgenomen, waardoor met name een kwantitatief belangrijke post als de woningwetvoor-

¹ Onder overheidsuitgaven worden hier begrepen de uitgaven van de gehele overheid (rijk + lagere publiekrechtelijke lichamen), terwijl voor de uitgaven van de centrale overheid alléén de term rijksuitgaven wordt gebezigd. De sector van de sociale verzekering zullen wij niet tot de sector overheid rekenen.

² Zie C. Goedhart: *Hoofdpijnen van de leer der openbare financiën*, eerste druk, Leiden 1958, blz. 31.

³ A. T. Peacock en J. Wiseman: *The growth of public expenditure in the United Kingdom*, 1961.

(I.M.)

§ N.V. SLAVENBURG'S BANK §

schotten buiten beschouwing blijft. Kolom 4 benadert het probleem van de inkomstenkant en bevat de cijfers van de macro-economische belastingdruk. In kolom 5 tenslotte wordt het probleem benaderd van de zijde van de bestedingen, dat wil zeggen dat het beslag van de overheid op produktiefactoren bepalend is. In de cijfers van deze kolom zijn derhalve alleen begrepen de consumptie van de gehele overheid (lonen en salarissen + materiële consumptie), de overheidsinvesteringen en de investeringen van de overheidsbedrijven.

Uitdrukkelijk zij vermeld, dat alle bovengenoemde criteria, op zichzelf beschouwd, aanvechtbaar zijn. Zij wijzen echter alle in de richting van een trendmatige stijging van het aandeel van de overheid in het nationaal inkomen. *Om deze reden lijkt ons op grond van de cijfers van tabel 1 de conclusie gerechtvaardigd, dat het relatieve peil van de overheidsuitgaven, c.q. het aandeel van de overheid in het nationaal inkomen tegen het einde van de jaren zestig ongeveer 2½% hoger ligt dan aan het begin van dit decennium.* Opmerkelijk daarbij is, dat het voor de opgetreden ontwikkeling van het uitgavenpeil vrij weinig verschil heeft gemaakt of er een socialistische, een liberale dan wel een anti-revolutionaire Minister van Financiën aan het bewind was. Aan de ontwikkeling van het uitgavenpeil, zoals die in de jaren zestig is opgetreden, liggen dus kennelijk maatschappelijke en economische krachten ten grondslag die in hoge mate los staan van politieke voorkeuren. Uit de Miljoenennota 1969 blijkt, dat het huidige kabinet, dat toch zeker niet afkerig van uitgavenverlagingen mag worden genoemd, kennelijk ook tot dit inzicht is gekomen.

STRUCTUREEL BEGROTINGSBELEID EN MEERJARENRAMINGEN

Onlangs is door Rutten betoogd ⁴, dat bij planning op middellange termijn het structurele begrotingskader, de zgn. Zijlstra-norm ⁵, als uitgangspunt voor het budgettaire beleid zou kunnen worden gemist, omdat de uit te zetten structurele beleidslijnen voor de nationale economie in die situatie het nodige houvast bieden voor het begrotingsbeleid. Voorts is hij van mening, dat het structurele begrotingskader wel degelijk een politieke keuze inhoudt, omdat verschillende belastingen ook een verschillende inwerking hebben op de nationale economie. Dit laatste is ongetwijfeld juist, maar behoeft het a-politieke karakter van het structurele begrotingsbeleid niet aan te tasten. Wel kan men zeggen dat, wil de begroting niet alleen conjunctureel neutraal zijn, maar ook de structuur van de particuliere produktie niet beïnvloeden, een aanvullende voorwaarde moet zijn vervuld, nl. dat autonome belastingverhogingen c.q. -verlagingen in het kader van het structurele begrotingsbeleid de verhouding tussen particuliere investeringen en particuliere consumptie onaangestast laten. Wil men laatstgenoemde verhouding wijzigen, bijv. teneinde de besparingen op te voeren dan kan dat o.a. door een wijziging in de samenstelling van de belastingopbrengsten, maar dat laat o.i. het structurele begrotingsbeleid onverlet.

Wij zijn van mening, dat in een tijd waarin er om allerlei redenen een sterke drang tot uitgavenverhoging bestaat, het structurele begrotingsbeleid, mits consequent toegepast, niet kan worden gemist zolang het desideratum van een stabiel prijspeil wordt gehandhaafd ⁶. Marginale afweging van uitgaven en belastingen kan dan nl. een door de overheid veroorzaakte overbesteding voorkomen. Dit geldt in nog sterkere mate bij de planning van uitgaven voor meerdere jaren, omdat daarbij het beslag op de toekomstige

begrotingsruimte; dat het gevolg is van het huidige beleid, tot uitdrukking komt. Hierdoor wordt duidelijk welke financiële mogelijkheden er in de toekomst zijn voor nieuwe initiatieven en wanneer het toekomstige ruimtebeslag voortvloeiende uit het huidige beleid reeds te groot is, welke beperkingen zullen moeten worden aangebracht, c.q. welke fiscale maatregelen in de toekomst nodig zullen zijn.

Het is op grond van het voorgaande verheugend te noemen, dat de Minister van Financiën bij zijn eerste aanzet tot meerjarenplanning van de rijksuitgaven is uitgegaan van het structurele begrotingskader. Wij willen bij de terzake gevolgde procedure een tweetal kanttekeningen plaatsen. In de eerste plaats lijkt het niet juist de ruimte voor 1970 en 1971 nu reeds aan te passen voor prijsstijging. Het gevaar bestaat nl. dat voor die latere jaren reeds nu tegen het huidige prijspeil verplichtingen tot de geraamde bedragen worden aangegaan. Treedt de prijsstijging in de komende jaren inderdaad op dan zal te zijner tijd blijken, dat men niet uitkomt en zal de ruimte nogmaals voor de prijsstijging moeten worden gecorrigeerd (of men overschrijdt de ruimte). In de tweede plaats zouden we willen opmerken, dat het te betreuren is dat niet expliciet een gedeelte van de ruimte voor 1970 en 1971 is gereserveerd voor onvoorziene uitgaven(stijgingen). Dit zou nl. een grotere zekerheid verschaffen, dat men zich in de toekomst metterdaad aan de ruimte zal kunnen houden. Het structurele begrotingsbeleid zou daardoor aan overtuigingskracht winnen.

RUIMTEBEREKENING EN TOETSING VOOR 1969

Zo overbodig gecompliceerd als de ruimtetekening vorig jaar was, zo eenvoudig is zij dit jaar. In de Miljoenennota 1968 werd de ruimte voor de jaren 1968 t/m 1971 berekend op gemiddeld f. 1.250 mln. per jaar op basis van het prijspeil van 1967. Correctie van het ruimtebedrag voor 1969 uit hoofde van opgetreden prijsstijging in 1968 heeft niet plaats gevonden. De ruimte is alleen met f. 25 mln. verhoogd uit hoofde van het niet-indexeren van de rijks-

⁴ F. W. Rutten: *Over het macro-economische beleid voor de middellange termijn*. Inaugurale rede Rotterdam, De Economist, 1968, nr. 3.

⁵ Wij willen hier graag een opmerking van terminologische aard maken. Zowel in onze beschouwing over de Miljoenennota 1968 in *ESB* van 4 oktober 1967 nr. 2613 als in de samen met Prof. Dr. C. J. Oort geschreven beschouwingen over „De 'Zijlstra-norm' in theorie en praktijk” in het Economisch Kwartaaloverzicht van de Amsterdam-Rotterdam Bank van maart en juni 1968, nrs. 12 en 13, is naast het structurele Zijlstrakader de politieke Zijlstra-norm genoemd, die beoogt de rijksuitgaven niet sterker te doen stijgen dan het nationaal inkomen. Prof. Dr. W. Drees jr. heeft ons erop attent gemaakt, dat laatstgenoemde politieke uitgavennorm niet afkomstig is van Zijlstra, doch reeds in de jaren vijftig werd bepleit door Romme, de toenmalige voorzitter van de Tweede-Kamerfractie van de KVP. Zijlstra heeft bij de verkiezingscampagne en de kabinetsoormatie van 1959 gesteld, dat uitgavenverhoging en belastingverlaging op één lijn moeten worden geplaatst, welke gedachte later gestalte heeft gekregen in het structurele begrotingskader, de bekende Zijlstra-norm. Om begripsverwarring te voorkomen, acht Prof. Drees het juist voor de politieke uitgavennorm de benaming *Romme-norm* te reserveren. Wij willen ons hier graag bij aansluiten. Voor de theoretische aspecten van het structurele begrotingskader en de praktische toepassing ervan moge worden verwezen naar de genoemde artikelen in het Kwartaaloverzicht van de Amsterdam-Rotterdam Bank N.V.

⁶ Dit geldt ook wanneer men stabiliteit van het prijspeil interpreteert in die zin, dat de prijsstijging niet sneller mag gaan dan bij onze concurrenten.

bijdrage krachtens de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten. Dit niet-indexeren werd vorig jaar gezien als een bezuinigingsmaatregel, die pas na 1968 effectief zou worden. Het is ons niet duidelijk waarom, nu die bezuiniging in 1969 effectief wordt, daardoor ruimte vrij kan komen voor andere uitgaven. In feite wordt de bezuiniging gecompenseerd door vergroting van de ruimte.

Laten we nu de toetsing wat nader bezien. Volgens de berekeningen in de Miljoenennota blijft de relevante uitgavenstijging f. 39 mln. beneden de door de ruimteberekening gestelde grens van f. 1.275 mln.

Interpreteren we de ruimte als de som van de trendmatig beschikbaar komende begrotingsruimte + de meer dan trendmatige groei van de niet-belastingmiddelen (men kan er over van mening verschillen of het juist is deze post in zijn geheel op te nemen) + het saldo van de autonome belastingmutaties, dan komen we op een uitgavenruimte van f. 1.275 + f. 305 — f. 122 = f. 1.458 mln. De eerste twee van deze drie bedragen die tezamen de uitgavenruimte vormen zijn conform de Miljoenennota. Het derde bedrag echter wijkt daarvan af en behoeft nadere verklaring. Bij de autonome belastingmutaties is het effect van de invoering van de BTW buiten beschouwing gelaten, omdat de blijvende verhoging van belastingontvangsten welke daarvan het gevolg is nodig is voor met de invoering van de BTW samenhangende verhogingen van uitgaven, terwijl de tijdelijke meeropbrengst in hoofdzaak buiten de ruimte om aan extra werkgelegenheidsbevordering wordt besteed. Het is o.i. echter onjuist de verlaging van de loon- en inkomstenbelasting ten bedrage van f. 200 mln. door optrekking van de belastingvrije voet buiten de toetsing te houden. De motivering, dat bij de berekening van de begrotingsruimte geen rekening is gehouden met de nominale progressie van de loon- en inkomstenbelasting en dat het daarom gerechtvaardigd is voor deze f. 200 mln. geen dekking te zoeken, is niet in overeenstemming met de beginselen van het structurele begrotingsbeleid. Nemen we derhalve naast de wel opgenomen autonome belastingmutaties ook het rijksaandeel van deze f. 200 mln. als autonome verlaging in beschouwing (—f. 170 mln.), dan komen we per saldo op een totaal van autonome belastingverlaging van f. 122 mln. en komt de uitgavenruimte op f. 1.458 mln. Op deze uitgavenruimte wordt beslag gelegd door de stijging van de voor toetsing in aanmerking komende uitgaven met f. 1.514 mln. en f. 75 mln. voor de in 1968 doorgevoerde sanering van het Gemeentefonds, tezamen f. 1.589 mln. Er is dus een overschrijding van de ruimte tot een bedrag van f. 1.589 — f. 1.458 = f. 131 mln., dit in tegenstelling tot de door de minister berekende onderschrijding van f. 39 mln.

Eén opmerking met betrekking tot de toetsing moge hier nog worden gemaakt. Het is op zichzelf juist, dat de extra uitgaven in verband met de overname door het rijk van de gemeenten van de financiering van de investeringen voor het voortgezet onderwijs geen beslag leggen op de ruimte. Door het niet relevant verklaren ontstaat echter het gevaar, dat ten aanzien van deze uitgaven een zelfde onbevredigende situatie zal groeien als tot 1966 met de woningwetvoorschotten het geval was. Misschien was het daarom beter geweest thans eenmalig de ruimte aan te passen.

SAMENVATTING EN CONCLUSIE

Vatten we de in het voorgaande gegeven beschouwingen met betrekking tot enkele structurele aspecten van de Miljoenennota 1969 samen, dan kan met name worden gezegd, dat de sinds enige jaren optredende stijging van het relatieve uitgavenpeil in de komende jaren nog wel zal aanhouden. Ruimte voor neutralisering van de reële progressie in de loon- en inkomstenbelasting is niet aanwezig, zodat de belastingdruk nog geleidelijk verder zal stijgen.

Onder deze omstandigheden zal, teneinde de ontwikkeling van de uitgaven in de hand te houden, het structurele begrotingsbeleid een centrale plaats in de budgettaire politiek moeten blijven innemen. Dit geldt zowel ter bevordering van een voortdurende afweging tegen elkaar van de verschillende uitgaven binnen de begrotingsruimte (hiermee is de optimale aanwending van de algemene middelen gediend) als voor een marginale afweging van uitgaven en belastingen. Voor het uitgavenbeleid op middellange termijn geldt dit, zoals we zagen, in nog versterkte mate.

De ruimteberekening en de toetsing zullen daartoe echter wel voldoende doorzichtig en geloofwaardig moeten zijn. Daaraan is in deze Miljoenennota een bijdrage geleverd door het achterwege laten van ingewikkelde berekeningen ter correctie van de ruimte voor prijsstijging. Anderzijds blijven er, zoals we hebben aangegeven, toch nog wel enkele vraagpunten over.

Tot slot zij nog opgemerkt, dat de aan het begin van dit artikel gegeven beoordeling slechts betrekking heeft op de hier behandelde aspecten en dus geen oordeel inhoudt met betrekking tot andere belangrijke aspecten van de Miljoenennota, zoals de gevolgen van het te voeren beleid voor de inkomensverdeling, de conjuncturele implicaties van de begroting (met name ook de conjunctuurpolitieke gevolgen van een eventuele automatische inflatiecorrectie in de tarieven voor de loon- en inkomstenbelasting) en de loonsomheffing.

(I.M.)

Het spoorboekje voor de economie

Prof. Dr. W. Hessel

EEN STAP VOORUIT

Met de *Macro-economische Verkenning 1969* is een nieuw stadium bereikt in het cijferspel van het Centraal Planbureau. Genoemde publikatie reikt namelijk verder dan 1969. Er is geprobeerd tot in het jaar 1971 te kijken. Het leerzame van dit kijkspel is dat er een aantal beleidsvoorwaarden vervuld moet zijn wil de economie in het spoor van evenwicht terecht komen. De wissels van in het bijzonder budgettaire en loonpolitieke makelij blijken in de goede stand gehouden te moeten worden. Het spoorboekje van het CPB voor de periode 1969-1971 geeft een handig en verstandig pakket van alternatieven voor de belangrijkste doelstellingen en instrumenten van het sociaal-economisch beleid. Zulk een presentatie van het wenselijke binnen het mogelijke zal hopelijk regelmatig herhaald worden.

Wat de presentatie in het algemeen betreft zouden we willen pleiten voor een nog strakkere opzet. In het bijzonder zou het prettig zijn kort de vorige prognose te herhalen en daarbij aan te geven door welke factoren de realisatie van de prognose afweek. Nu is men voor een goed begrip nog gedwongen op eerdere publikaties terug te vallen.

HET VIEL MEE

Het gaat in 1968 beter dan in september 1967 werd verwacht. De stijging van het bruto nationaal produkt tegen marktprijzen wordt nu 2% hoger gesteld, de uitvoerstijging 2½% hoger, de particuliere investeringen in vaste activa „stijgen” niet met 0%, zoals destijds werd verwacht, maar met 6%, de overheidsinvesteringen stijgen 4% meer, waarbij kan worden aangetekend dat de gemeentelijke investeringen zelden hoger waren dan nu.

De nieuwe uitkomsten zijn niet volstrekt verrassend. Het NVV zag het al aankomen. Een werkgeversorganisatie vond die visie te voorbarig, zweeg echter wijselijk toen het CPB en de Nederlandsche Bank bij monde van hun hoogste functionarissen het oordeel uit de vakbeweging kwamen onderschrijven.

De kaarten liggen dus anders dan ten tijde van de befaamde Loonnota van de bewindsman van Sociale Zaken, zelf overigens uit de vakbeweging voortgekomen. Zijn bewindvoedersgedrag lijkt zo nu en dan wat neurotische trekken te vertonen, die door de vakbeweging niet bijster gewaardeerd blijken te kunnen worden.

Ondanks de naar tijd en plaats met de personen variërende menselijke trekjes in het krachtenveld van het sociaal-economische beleid, herhaalde de geschiedenis zich. De teruggang werd opnieuw onderschat, de opgang deelde opnieuw een zelfde lot, met als eindbevinding dat de recente

evenwichtsverstoringen onze economie niet fundamenteel uit haar voegen hebben gerukt. Deze op zichzelf gezien blijde gebeurtenis bleef in het buitenland niet onbekend, getuige de verwachting van de Franse regering dat de enorme negatieve bijdrage van de studenten tot het nationaal produkt evenmin de structuur van de Franse economie grondig zal aantasten. Die hoop mag zij hebben. Of dat reëel is, is een tweede.

DIEPERLIGGENDE BEWEGINGEN

Overigens, terwijl de ene economie niet stuk te krijgen is, is de andere economie niet heel te krijgen. Dat duidt op vrij krachtige ondergrondse bewegingspatronen. Dat stemt voorts de economist pessimistisch ten aanzien van de werkelijke mogelijkheid een doelmatig economisch beleid te voeren. Een economie heeft kennelijk de wind mee of de wind tegen. Die wind aan het draaien te krijgen schijnt moeilijker te zijn dan men geneigd is te denken. Zie Engeland en de Verenigde Staten.

In de schets die het Planbureau van de buitenlandse ontwikkeling geeft vinden we in dit verband een merkwaardig patroon. De Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk zou men kunnen karakteriseren als economieën met loonkosteninflatie annex overconsumptie. West-Duitsland en België daarentegen schijnen aan de andere zijde van het evenwicht te liggen met een relatieve onderconsumptie. Frankrijk maakt een loonexplosie mee, die mogelijk dank zij capaciteitsreserves kan worden opgevangen. De situatie is overigens anders dan ten tijde van onze eigen loonexplosie. Bij ons lag het loonniveau kennelijk structureel te laag. De explosie werd opgevangen door een verrassend sterke stijging van de arbeidsproductiviteit. Alleen Italië schijnt een relatief evenwichtige expansie door te maken. De structuurwerkloosheid is daar van andere aard.

Gemeenschappelijk in deze per land verschillende situaties is de strategische positie van het loonpeil als kostenfactor enerzijds en als consumptiefactor anderzijds. De lering die men kan trekken is dat de internationale coördinatie van de loonbewegingen uitermate gebrekkig is. Internationaal evenwichtige verhoudingen, tot uitdrukking komend in evenwichtige betalingsbalansen en wortelend in onderling evenwichtige bewegingen van loonkostenpeil en consumptiepeil, blijken achter een voortdurend wijkende horizon te liggen. Een blijvend wenkend perspectief dus.

Hierboven signaleerden we krachtige ondergrondse bewegingspatronen in niet stuk of niet heel te krijgen economieën. Kennelijk ligt de toegang tot dit probleem in het gebrek aan internationale coördinatie. De toenemende verstengeling van de nationale economieën zet de eigen

nationale beleidsconstructies steeds meer op losse schroeven. Zeer recent is daar een nieuwe factor bij gekomen waarvan de economische gevolgen zich nog slechts bevroeden laten. Dit is de door het optreden van Rusland verhoogde intensiteit van de behoefte aan veiligheid. Hoe men het ook wendt of keert, men heeft geen profeet te zijn om aan te nemen dat de uitgaven voor defensie in de westerlijke economieën in de toekomst hoger zullen liggen dan anders het geval zou zijn geweest. Het veiligheidsgevoel is nu eenmaal verminderd. Een cynische waarheid die niet alleen staat. Immers, de daaruit voortvloeiende defensie-economische impulsen in andere landen werken wellicht gunstig op onze betalingsbalans uit.

UITZICHT OP 1969 EN LATER

Hoe dat alles ook zij, de Nederlandse economie heeft kennelijk een mede in de internationale verhoudingen wortelend weerstandsvermogen. Voor 1969 verwacht het CPB voorwaardelijk een afvlakking naar een evenwichtige beweging, die zélf tot uitdrukking komt in de cijfers die voor de jaren 1970 en 1971 in de Verkenning zijn opgenomen. Overziet men de periode 1966-1971 dan blijken de onrustige grootheden, te beginnen met de sterkst fluctuerende, te zijn: de woningbouw, de overheidsinvesteringen, de overheidsconsumptie en de particuliere investeringen in vaste activa. Die overheid toch!

Daarmede stellen we vast dat de door de overheid beheerste sector van de nationale bestedingen een haard van onrust is. Men stelle zich voor: de overheid als sociaal-economische onruststoker! Ook als we rekening houden met de overdrijving, die in dit oordeel schuilt, is er toch wel een kernprobleem van de besturing van de Nederlandse economie mee aangegeven.

Het komt ons voor dat de moeilijkheden vooral gelegen zijn in de aan verschillende overheidsbestedingen immanente ontwikkelingsdrang. Een sterke expansiedrang schuilt bijv. in het onderwijs en het verkeer, twee belangrijke bestanddelen van de nationale infrastructuur. De woningbouw is een zaak apart. Het beleid dáár is hoogst onrustig. Uit de cijfers blijkt een sterk Bogaers-effect in 1967. Een volumestijging van 15% toen werd opgevolgd door een volumestijging van 4% in 1968. Moeten we het Economisch Instituut voor de Bouwnijverheid geloven, dan is de expansiedrang in deze sector van de bestedingen binnenkort uitgeput. Letten we op het kapitaalbeslag van de woningbouw, dan zou daarmee een belangrijke bron van kapitaalschaarste vrijwel wegvallen. Het komt ons voor dat het voor de realisering van een toekomstige evenwichtige ontwikkeling een primaire eis is een duidelijker beeld van de toekomstige vraag- en aanbodverhoudingen in de bouwnijverheid op tafel te krijgen.

JAWEL, DE BELASTINGDRUK STIJGT

De belastingdruk zal om bedoelde expansies te kunnen financieren geleidelijk toenemen. Niet omzien in politieke wrok. Wel stellen we vast dat de immanente ontwikkeling van de structuur der bestedingen zich van beloften aan kiezers niets aantrekt. *De kiezer wikt, de economie beschikt.*

In dit verband doet het voornemen van de bewindslieden een automatische bijstelling ter correctie van de nominale progressie in onze economie in te bouwen wat zot aan. In ieder geval staat het vast dat een dergelijk automatisme, indien zij pak weg drie jaar terug zou zijn ingevoerd, tot een onhoudbare situatie zou hebben geleid. Op een zo woelige zee kan men het scheepsstuur niet vastzetten.

SPAREN EN INVESTEREN IN PERSPECTIEF

Woningbouw en belastingdruk bieden een punt van aanknopingspunt voor de bespreking van het probleem van sparen en investeren. Het blijkt dat voor de uit een beweging naar een evenwichtiger groei voortvloeiende verhoging der spaarquote ten behoeve van de diverse soorten investeringen, naast een verhoging van de belastingquote een verlaging van de loonquote nodig is, wanneer men het investeringsloon, de vermogensaanwasdeling of het spaarloon — wat dat ook moge zijn — wil omzeilen. Over deze drie wegen ter verhoging van het werknemersaandeel in de spaarquote bewaart de Miljoenennota het absolute stilzwingen, het spoorboekje van het CPB en de pensioenplannen van de vakbeweging ten spijt.

De bekende vijf doelstellingen en vijf instrumenten vindt men in het uitgestippelde beleid redelijk terug; zij het ook dat de doelstelling van een redelijke verdeling een interpretatie heeft gekregen die vele tongen los zal maken en vele pennen in beweging zal brengen. Het sociale kruitvat is aardig gevuld. Er moet uitdrukkelijk bij worden aangekend dat het CPB in zijn spoorboekje van alternatieve keuzemogelijkheden voor bewindslieden, loonstijgingen *buiten de bestedingsfeer* heeft opgenomen.

DE VERDELING EEN KNELPUNT

Het voor de werknemers ontworpen lot speelt zich als volgt af. Tegenover een stijging van de arbeidsproductiviteit van 5,5% in 1968 staat een reële verbetering van 1,5%. Tot en met 1971 belooft de ontworpen loonsomstijging 6,5% per jaar, de stijging van het consumptieprijsspeil 4 tot 2,5% per jaar. De stijging van de arbeidsproductiviteit zou rondom de 4% liggen. Een conservatieve schatting, lijkt ons.

Voegen we daar een verhoging van de belastingdruk van 28% in 1968 tot 29,5% in 1971 aan toe dan blijkt, dankzij een relatieve consumptiebeperving der werknemers, de spaarquote van 20,5% in 1968 op 21,5% in 1971 te kunnen komen. In de Miljoenennota stelt de Minister van Financiën nadrukkelijk dat een andere ontwikkeling der inkomensverhoudingen tot storing van het evenwicht tussen sparen en investeren zal kunnen leiden.

Er komt nog iets bij. De regionale werkgelegenheidstekorten blijven de regering bezighouden. Het plan wordt opgevat om tot een loonsomheffing te komen ter financiering van het regionale beleid. Een soort bestemmingsheffing dus ten laste van de werknemers buiten de regio's met structuurproblemen. Dat is, zo komt het ons voor, extra kruit in het kruitvat.

EEN ALTERNATIEF

Wat moeten we hiervan denken? Er zijn twee ingangen voor een stellingname. Allereerst die van een redelijke verdeling. Daar spelen de voorkeuren in mee. De regering kiest duidelijk partij, wat niet anders te verwachten was. Een andere ingang is die van de wenselijkheid van een evenwichtige ontwikkeling. Hier staat een stokpaard dat de schrijver reeds eerder bereed. De recente ontwikkeling heeft overduidelijk aangetoond dat een sterkere stijging van de arbeidsproductiviteit op gang wordt gebracht, wanneer men niet te zuinig is met de verhoging van de loonkosten. Het probleem is echter dat daarmee tevens een andere voorwaarde voor de verhoging van de arbeidsproductiviteit

Werkgelegenheid en lonen

Dr. C. de Galan

Het is dit jaar wel erg duidelijk dat het in de economie en in het economisch beleid gaat om het menselijk handelen. Twee sleutelbegrippen in de huidige situatie zijn werkgelegenheid en beloning. Aan dat duo is dit stukje gewijd. Het is hier en daar enigszins tastenderwijs geschreven, omdat het krachtenveld rond de arbeidsmarkt niet zo makkelijk is uiteen te rafelen en te ordenen.

FEITEN EN TENDENTIES

Eind 1966 en begin 1967 heeft Nederland, evenals (en onder invloed van) andere landen een conjuncturele inzinking gekend. Deze was onmiskenbaar, maar weinig diepgaand en zo kortstondig, dat zij in de jaarcijfers niet eenvoudig is te ontdekken. Zij heeft de werkgelegenheid meer aangetast dan de produktie. De beste illustratie hiervoor is misschien de bouwnijverheid, altijd conjunctuurgevoelig, zij het ook relatief sterk door incidentele factoren beïnvloed. In de bouw daalde de werkgelegenheid in 1967 met 2½%; in 1968 zal een toeneming van 2½% optreden en voor 1969 wordt een stijging van 4% verwacht (waarbij zij aangetekend dat de bedrijfsgebouwen een onzekere factor vormen).

Sedert medio 1967 is weer een opleving te constateren, maar het is in vele landen opvallend, dat „het herstel van de produktie zich in het algemeen zonder overeenkomstige ontwikkeling op het werkgelegenheidsfront heeft voltrokken”¹. Nu is het meestal zo, dat „de vraag naar arbeid een dergelijk herstel van de produktie met enige vertraging volgt”² en het zou dus kunnen zijn dat de verwachtingen van het Centraal Planbureau omtrent de werkloosheid wat te pessimistisch zijn. Hier staan echter enkele tendenties tegenover, die ik bij gebrek aan een betere term structureel zal noemen³.

teit, namelijk voldoende besparingen voor diepte-investeringen, wordt aangetast. Kortom, de werknemers zouden bij een hoger loonkostenpeil meer moeten sparen. Daarmede zijn we op het spoor van investeringsloon e.d.

Persoonlijk acht ik dit een kernprobleem. Als daarvoor geen oplossing wordt gevonden, lijkt mij een stabiele economische ontwikkeling onvoldoende verzekerd. Zoals gezegd, de regering zwijgt. Nu de bezitsvorming tot een evenwichtige ontwikkeling zou kunnen bijdragen serven de woorden op de lippen. Jammer van al die lyriek uit de jaren vijftig.

SAMENVATTING

Samenvattend: uit de verkenning van het CPB putten we twee hoofdproblemen van een toekomstige evenwichtige structuur. Ten eerste de structurele expansie van belang-

Ter illustratie eerst een tabel over het arbeidsaanbod, zoals die uit verschillende onderdelen van de Macroeconomische Verkenning 1969 is samen te stellen.

	1966	1967	1968	1969	volgende
Arbeidsaanbod uit binnenland:					
structureel	40	35	30	35	35
hiervan feitelijk	34	6	32	40	40
buitenlandse migratie	15	1	-7	5	10
saldo grenspendel	4	8	2	-2	—
Totaal beschikbaar	53	15	27	43	50
Waarvan voor bedrijven	41	7	25	35	40

Uit deze tabel komt de inzinking van 1967 even sterk naar voren als uit de gegevens over de arbeidsreserve. Eveneens blijkt een zekere na-ijling in 1968. In de komende jaren wordt een normaler patroon verwacht.

Een normaler patroon, maar geen algeheel herstel van de volledige werkgelegenheid in de naoorlogse zin van het woord. Verwacht wordt immers, dat de werkloosheid maar heel geleidelijk zal dalen en in 1971 nog altijd op jaarbasis 60.000 man zal omvatten. We hebben lange perioden gekend, waarin dit cijfer maar half zo groot was.

De oorzaak hiervoor moet gezocht worden in rationalisaties, die mede door de conjuncturele ontwikkeling zijn versterkt, in mechanisatie en vooral in de snelle om-

¹ Macroeconomische Verkenning 1969, blz. 9.

² M.E.V. 1969, blz. 23.

³ Vgl. de discussie die n.a.v. een bijdrage mijnerzijds in ESB is ontstaan; o.a. artikelen van A. Heertje (20 december 1967) en S. K. Kuipers (31 januari 1968).

rijke onderdelen der overheidsbestedingen en ten tweede de noodzaak van meer werknemersbesparingen.

Beide polen worden door de regering sociaal onhandig kort gesloten, door het voornemen via een hogere belastingdruk, waaronder vooral de druk der indirecte belastingen, de overheidsbesparingen op te voeren en de consumptieve bestedingen, vooral van de werknemer, terug te drukken. De kern is derhalve bestedingsbeperking voor werknemers. Dit is noch economisch noch sociaal gezien een verstandig evenwichtsbeleid.

De regering heeft in het spoorboekje van het CPB gekeken en kiest een trein met minder zitplaatsen tweede klas. Het is maar dat men het weet. En tot slot: er gaat wat meer naar ontwikkelingslanden. Spectaculair is het niet. Op dit punt is de politieke werkelijkheid wel zeer weerbarstig. Laten we ons maar schamen.

schakeling tussen sectoren en bedrijfstakken. Het zijn vooral de kapitaalintensieve industriële bedrijfstakken die groeien. Het gevolg is, dat in 1968 en 1969 (en in latere jaren) de werkgelegenheid in de verwerkende industrie nog wel wat stijgt, maar (onder invloed van de mijnen) in de totale industrie in het geheel niet. Wel zal de bouwnijverheid blijven groeien, maar de vermindering in de landbouw blijft natuurlijk doorgaan. Het resultaat van deze prognoses is, dat per saldo de additionele werkgelegenheid vooral in de dienstensector moet worden gevonden.

Door de uiteenlopende lokalisering van de diverse bedrijfstakken, heeft dit alles ook in regionaal opzicht invloed. Het verschil tussen de regio's komt in de volgende tabel naar voren, waarin de kwartaalgegevens zijn opgenomen over de geregistreerde arbeidsreserve minus de openstaande aanvragen voor mannen en vrouwen samen, gecorrigeerd voor seizoensinvloeden (in procenten van de

	1967		1968	
	1ste kw.	2e kw.	1ste kw.	2e kw.
Noorden	3,0	3,8	2,9	2,9
Oosten	1,2	1,6	1,1	0,9
Westen + Zeeland	-1,5	-1,3	-1,0	-0,9
Zuiden	1,4	2,8	1,8	2,3
Nederland	—	0,6	0,3	0,5

afhankelijke beroepsbevolking). In het noorden en in het westen (vooral Zeeland) is de situatie thans gunstiger dan in 1957/1958, in het zuiden ongunstiger. Hoe deze verschillen zich in de komende jaren gaan ontwikkelen, „is vooralsnog moeilijk voorspelbaar”⁴, maar vooral voor de zuidelijke provincies met hun relatief zware industriële bezetting is het perspectief niet rooskleurig.

Er moet dus blijvend met een hoger minimum peil van werkloosheid worden gerekend. Het gaat daarbij om mensen die moeilijk plaatsbaar zijn, die door menigvuldige omschakelingen worden uitgeleerd. Een betere formulering is misschien nog, dat meer mensen worden „vrijgesteld van arbeid”. De categorie vrijgestelden, die toch al geleidelijk aan is toegenomen (bejaarden, arbeidsongeschikten, gesaneerde kleine zelfstandigen) zal nog verder groeien.

Dat vraagt om een zekere verandering van mentaliteit, waarop hier verder niet wordt ingegaan. Het vraagt ook om een arbeidsmarktbeleid dat zoveel mogelijk tracht te anticiperen en dat probeert de planning, de her- en omscholing gestalte te geven. Een actieve bemiddeling is ook nodig. Omdat de arbeid beweeglijker moet worden, moeten de eisen ten aanzien van plaatsing in hetzelfde beroep ook minder stringent worden. Het is duidelijk, dat de huidige arbeidsbureaus aan deze eisen niet voldoen. Eén van de eerste taken van de nieuw in te stellen Raad voor de Arbeidsmarkt zal zijn een adequate organisatorische vormgeving te vinden voor de overheidsactiviteiten op dit punt. Overigens, eenvoudig zal het allemaal niet zijn. Want ervaringen hebben geleerd dat het voorspellen van toekomstige beroepsstructuren bijzonder moeilijk is.

Ik ben nog steeds van mening, dat een soepele aanpassing ook wordt bevorderd door een algemene politiek van lichte overspanning⁵. En het spreekt vanzelf, dat ook het beleid ten aanzien van de van arbeid vrijgestelden verbetering behoeft. Een uniforme inkomensgarantie, dus gelijktrekking van diverse sociale uitkeringen, is op haar plaats.

HOE REALISTISCH IS HET BELEID?

Keren we terug naar de meer dagelijkse praktijk. Zal de

zich wijzigende werkgelegenheidsstructuur ook invloed hebben op de lonen? Moet in dit verband aan de Phillips-curve betekenis worden gehecht, de curve die een verband legt tussen de verandering en/of het peil van de werkgelegenheid en de loonstijging? Me dunkt van niet. Afgezien nog van de kritiek die op theoretische en empirische gronden tegen de Phillips-relatie in het algemeen is ingebracht, moet worden bedacht dat de vraag naar arbeid wel degelijk blijft toenemen. Daarop wijst ook de voorspelling van de (zij het geleidelijke) stijging van het aantal buitenlandse werkkrachten. Er lijkt mij weinig reden te bestaan voor de verwachting van een zekere druk op de algemene loonontwikkeling vanuit de arbeidsmarkt zelf. Wel kan de loonstructuur zich wijzigen, vooral bij een vrije loonvorming.

Toch is in de Verkenning voor 1969 en latere jaren uitgegaan van een matige loonstijging. Weliswaar neemt de loonsom per werknemer telkenjare met 6½% toe, maar de stijging van de contractlonen is aanzienlijk geringer en voor 1969 op 4% geraamd. En de prijzen stijgen eveneens, in 1969 met 4 à 4½% en daarna in afnemende mate. Het gaat hier om *werkhypotheses* van het Centraal Planbureau en de vraag is waarom deze zo gesteld zijn en of ze realistisch mogen worden genoemd.

Het waarom is duidelijk en wijst op een ernstig dilemma. De matige loonstijging past in ons economisch systeem en bij de doelstellingen, waarvan de groei en het betalingsbalansoverschot nu wel erg centraal zijn geplaatst. Zij leidt enerzijds tot een gunstige ontwikkeling van de niet-looninkomens en dus van de besparingen en — onder voorwaarde van een blijvende groei van de effectieve vraag — van de investeringen. Vooral in 1968 zijn deze verbanden duidelijk. Anderzijds houdt zij onze internationale concurrentiepositie op peil; deze is in 1968 zelfs licht verbeterd. Wie in dit stelsel de groei wil bevorderen en bovendien een zeker spaar- (en dus betalingsbalans-)overschot wil kweken en wie geen nieuwe instrumenten zoekt, laat staan vindt, moet de loonontwikkeling matigen. In deze zin zal wel het *taakstellende* element in de prognoses moeten worden opgevat, waarover de Minister van Economische Zaken in zijn woord vooraf bij de Verkenning spreekt.

Maar het dilemma waarin we zitten komt naar voren uit andere cijfers. In 1969 verdwijnt van de loonsomstijging per werknemer 1½% aan extra sociale lasten. De overblijvende beschikbare lonen nemen nauwelijks meer toe dan de prijzen. De prijsstijging van 4 à 4½% is grotendeels „autonoom” en wordt voor 1½% door indirecte belastingen veroorzaakt (waar tegenover staat dat de invloed van de belastingprogressie in 1969 voor de categorie lager betaalden wordt gecompenseerd). De reële inkomens van de werknemers nemen dus nauwelijks toe. Gaat dit ten voordele van de overige inkomens? Zoals gezegd, was dat in 1967 en 1968 wel het geval (overigens na een aantal jaren waarin de loonquote geleidelijk was gestegen), maar in de komende jaren is deze tendentie slechts zwak aanwezig. Weliswaar zal de arbeidsproductiviteit in de komende jaren meer toenemen dan het reële loon (als de 6½% uitkomt), maar dat leidt niet zozeer tot een verhoging van de overige-inkomensquote, als wel tot een toeneming van het aandeel van de overheid⁶. Zo is de groei van het nationaal inkomen tegen marktprijzen in 1969 1% groter dan die

⁴ M.E.V. 1969, blz. 56.

⁵ Zie *ESB* van 22 november 1967.

⁶ Op de fundamentele beleidsombuiging die dit voor het huidige kabinet inhoudt, ga ik niet in; dat zal in andere bijdragen aan dit nummer gebeuren.

van het nationaal inkomen tegen factorkosten.

Met andere woorden: de reële beschikbare lonen kunnen maar weinig stijgen ten gevolge van toenemende aandelen van de sociale verzekering en de overheid. Die aandelen moeten we gemeenschappelijk betalen. Daarnaast zal een zeer geringe verdere relatieve verbetering van het aandeel der overige inkomens optreden⁷, wat goed is voor de groei. En de nominale loonstijging mag van de reële niet te sterk afwijken terwille van intern en extern evenwicht. Dit alles gaat dus ten koste van het reële beschikbare loon. Een grotere verhoging van de nominale lonen heeft bovendien niet veel zin. Naar uit de bijzonder instructieve varianten over de jaren 1969-1971 blijkt, die achterin de Macroeconomische Verkenning zijn opgenomen, resulteert een verdere loonstijging (naast afnemende van de investeringen, van het betalingsbalansoverschot en van de werkgelegenheid) in toeneming van de prijzen en de belastingen, zodat er reëel niet veel van overblijft.

Het waarom van de loonhypothese is zo wel duidelijk. Maar is hij realistisch en zijn er alternatieven voor het geschetste dilemma? Het werkelijkheidsgehalte lijkt me gering. Ik laat nog daar dat ik betwijfel of het lukt de overheidsuitgaven binnen het nu zo sterk verruimde kader te houden, een veronderstelling die eveneens essentieel is. De loonontwikkeling lijkt me onderschat. In de boven geschetste marktsituatie en in aanmerking genomen de geluiden uit de vakbeweging (en de te verwachten matige weerstand van de werkgevers) zie ik niet in dat de contractloonstijging tot 4% beperkt kan blijven. Te meer niet, omdat in 1969 ook vele meerjarige contracten worden vernieuwd.

Wat zal er gebeuren als de loonsverhoging boven de prognose uitgaat? Ik bedoel niet in economische zin: de gevolgen voor prijspeil, investeringen, enz. zijn in de M.E.V. 1969 berekend. Maar wat zal de overheid doen? Gaat zij ingrijpen en zo ja hoe en wanneer? In de Miljoenennota wordt gesproken van de onmisbaarheid van het arbeidsvoorwaardenbeleid, maar er staat niet bij wat dat betekent. Is dat de nieuwe loonwet? Die is nog niet door het parlement aanvaard en het is bepaald niet zeker dat dit (zonder amendementen) zal gebeuren. Het is dus de vraag of de regering niet meer en eerder zal willen ingrijpen dan de wet toestaat. En het is duidelijk dat het klimaat voor ingrijpen niet is verbeterd door de in het licht van de cijfers absurde en in elk geval zeer voorbarige voorstellen van de regering van het afgelopen voorjaar.

Wanneer zou een ingreep onvermijdelijk zijn? Naar uit de varianten blijkt, is een extra loonstijging van 2% niet onoverkomelijk. Wel leidt zij tot een grotere prijsverhoging en tot geringere groei van de investeringen. Maar de gevolgen voor de werkgelegenheid (toenemende werkloosheid) zijn te voorkomen door een autonome bestedingsimpuls van de overheid en die voor het betalingsbalansoverschot (indien nodig!) door verhoging van de indirecte belastingen plus monetaire verkrapping. Overigens heeft zoals gezegd na al deze toevoegingen de nominale loonstijging ook nauwelijks zin meer, omdat zij nagenoeg niet tot vergroting van het reële besteedbare inkomen leidt.

ALTERNATIEVEN VOOR BELEID

Hier komt dus de vraag naar alternatieven naar voren. Het ligt voor de hand aan een spaar- of investeringsloon te denken. Dat heeft tot gevolg minder prijsstijging, meer besparingen en investeringen en een groter betalingsbalans-

overschot. En ook stijgt de arbeidsinkomensquote er lichtelijk door. Ook al brengt het deels blokkeren van de loonsverhoging een zekere bestedingsdwang mee en zal het beschikbare loon er niet door stijgen (en dat is het knelpunt!) en al zal het ook tot ongelijkheid tussen de bedrijfstakken leiden, het zou niettemin een geschikt instrument kunnen zijn. Er zou mee gepaard kunnen gaan een loonsomheffing in westelijk Nederland, ten voordele van de overige landstreken. Daardoor zou een meer evenwichtige spreiding van de werkgelegenheid bevorderd kunnen worden, zodat het voorkomen van spanning niet ten koste gaat van de probleemgebieden.

Even belangrijk lijken mij maatregelen die beogen de inkomensverdeling gelijkjer te maken. Dat wil zeggen, de personele. De aandacht is nu te sterk geconcentreerd op de categoriale verdeling, mede onder invloed van de belangenorganisaties; dat leidt tot dilemma's, zoals al is aangeduid. De categoriale verdeling laat zich niet zonder bezwaren voor spaarquote en dergelijke verder ten voordele van de loontrekkers wijzigen. Uit het oogpunt van verdeling is dat ook niet erg interessant, omdat zowel binnen de looninkomens- als binnen de overige inkomensgroep de personele verschillen zeer groot zijn. Voor de betrokkenen is het inkomensverschil tussen mensen ook interessanter.

Een rehabilitatie van de doelstelling „redelijke inkomensverdeling” zou er ook toe moeten leiden dat het ingrijpen minder eenzijdig wordt. Een loonpolitiek lijkt mij onmisbaar⁸ en daarom zal een loonwet ook noodzakelijk zijn.

Maar de loonpolitiek wordt te weinig gebruikt voor verbetering van de verdeling tussen loontrekkenden en dat kan ook moeilijk omdat zij zich alleen over de lagere lonen uitstrekt. Dat is onrechtvaardig, zoals ook het ongemoeid laten van de overige inkomens. Juist in de huidige situatie hadden enige aanzetten tot een inkomenspolitiek gegeven moeten worden. Te denken valt aan belastingverhogingen in de vermogenssfeer, maatregelen op het terrein van de sociale verzekering (bijv. de premiegrens), beperking van de huurverhoging, prijspolitiek⁹. Daarmee zou de kennelijk onverteerbare eenzijdigheid van de loonpolitiek op zijn minst enigszins zijn doorbroken.

Juist omdat de regering noch naar alternatieven, noch naar aanvullingen heeft gezocht, lijkt mij de kans dat zij er in zal slagen haar motto uit de Miljoenennota „voortgaan op de weg naar een evenwichtige groei” waar te maken, vrij gering.

Aan het begin van een periode van economische opgang is het optimisme wel eens meer groot geweest. Mij dunkt dat de combinatie van exportstijging, toenemende investeringen, sterke groei van de overheidsuitgaven plus flinke loonstijgingen tot nieuwe overbestedingen zal leiden. De voorgenomen belastingteruggave in 1970 (eventueel 1971) versterkt nog dit beeld, ook al is zij ten dele maar schijn, omdat ze door verhogingen elders wordt beperkt.

Wel zal door dit alles ook de werkgelegenheid verder toenemen, maar dat zal toch de werkloosheid niet sterk verminderen. Ik vrees, dat toeneming van de vraag naar arbeidskrachten vooral de immigratie zal bevorderen.

⁷ Ik heb de indruk dat het CPB die verbetering licht onderschat. Ik voorzie niet een gelijkblijven van de arbeidsinkomensquote bedrijven in 1969, maar een daling met $\frac{1}{2}$ %. Veel maakt dit kwantitatief niet uit.

⁸ Wel acht ik het zeer wenselijk dat ingrijpende beslissingen steeds door het parlement moeten worden goedgekeurd.

⁹ Vgl. C. de Galan „Over inkomenspolitiek”, in *De Economist*, mei-juni 1968.

Belastingbeleid in teken van inflatie

Prof. Dr. J. H. Christiaanse

Het is dit jaar veel interessanter te schrijven over het in de Miljoenennota aangekondigde belastingbeleid dan over het dekkingsplan voor 1969. In feite wordt slechts één nieuwe dekkingsmaatregel voorgesteld, te weten de verhoging van de accijns op sigaretten en kerftabak (d.i. pijptabak en shag), die ruim f. 100 mln. oplevert.

Het meer omvattende belastingbeleid blijkt bij nadere beschouwing nagenoeg geheel te staan in het teken van de inflatie. Dit is niet het geval met de loonsombelasting (een belasting naar rato van de uitbetaalde lonen). Dit is een regionale maatregel (waarover we straks in kritische zin zullen spreken), die waarschijnlijk uit de koker van het Ministerie van Economische Zaken komt. Het is namelijk opvallend, dat Staatssecretaris Grapperhaus blijkens een recent interview in *Elseviers Weekblad* naar aanleiding van de Miljoenennota de loonsombelasting kennelijk niet heeft beklemtoond¹. Er wordt in dit interview in het geheel niet over gesproken. Voor deze Staatssecretaris is het meest principiële punt het plan te komen tot een *automatische* bijstelling van de tarieven van loon- en inkomstenbelasting aan de muntontwaarding. Als tweede punt geldt voor hem het nieuwe tarief van deze belastingen voor 1969 met de voetverhoging. Dit interview is daarom ook zo belangwekkend, omdat daarin het in de Miljoenennota merkwaardigerwijs „ondergedoken” punt van de verdere verschuiving van de directe naar de indirecte belastingen in alle openheid als het eigenlijke doel wordt aangewezen van de automatische inflatie-correctie van het tarief. Eerst moet de inflatiestroom in dood water worden gebracht en dan kan men er tegen oproeien en komen tot de verschuiving, aldus de Staatssecretaris.

Het belastingbeleid bestaat uit zeven punten, te weten:

1. Verhoging vrije voet in loon- en inkomstenbelasting in 1969;
2. Inflatie-aanpassing van de tarieven van loon- en inkomstenbelasting over de periode 1968-1971, wellicht in 1970;
3. Voorontwerp van wet over jaarlijkse *automatische* bijstelling van deze tarieven;
4. Dekkingsmaatregel t.a.v. sigaretten en kerftabak;
5. Continuering van de nieuw voor 1968 geldende regeling van de buitengewone lasten ook in 1969 en 1970, en de verdere plannen ter zake;
6. Adviesaanvraag bij de SER over een loonsombelasting;
7. Ook staat ons nog een officiële studie over de fiscale positie van de zelfstandigen te wachten.

Eerst nog enige opmerkingen over het belastingbeleid in het algemeen. De punten 4 en 5 over de dekkingsmaatregel² en de buitengewone lasten³ blijven in dit artikel buiten beschouwing, zo ook punt 7.

BELASTINGBELEID MEERJARIG, MAAR NIET VOLWASSEN

Een belangrijke voorwaarde voor het welslagen van het financiële overheidsbeleid is een meerjarenplan. Het is verheugend, dat meerjarenramingen voor de uitgaven gestalte krijgen. Hierbij past de poging tot een meerjarig belastingbeleid.

Op blz. 22 van de Miljoenennota wordt duidelijk gesteld, dat de belastingvoorstellen voor 1969 moeten worden gezien in het kader van de plannen, die de Regering uitwerkt voor de volgende jaren. En in het hoofdstuk over de Meerjarenramingen 1969-1971 komt opnieuw een paragraaf voor over het belastingbeleid. En daar wordt onomwonden vastgesteld, dat in de lopende kabinetsperiode de doorwerking van de *reële*-progressiewerking moet worden aangevaard. In de Regeringsverklaring van 18 april 1967 stond:

„Het kabinet is er zich intussen wel van bewust, dat een neutralisering van de progressiewerking, voorzover deze optreedt door de stijging van het reële nationale inkomen, de eerste jaren niet kan worden verwezenlijkt. Te zijner tijd zal worden bezien of in de tweede helft van de kabinetsperiode de uitgavenkant van de begroting daarvoor wel mogelijkheden biedt. De progressiewerking die voortvloeit uit de inflatie, dus uit de zuiver nominale stijging van het nationale inkomen, zal moeten worden geneutraliseerd.”

We weten thans reeds — we zijn zelfs nog niet in de tweede helft van de kabinetsperiode — dat het Kabinet een *duidelijke keuze* heeft gedaan ten gunste van de uitbreiding van urgent geachte uitgaven. Van de reële welvaartstoename wordt een meer dan evenredige bijdrage gevraagd van de belastingplichtigen ten gunste van collectieve voorzieningen. Het punt is niet, dat de belastingplichtigen deze verzwaren niet zouden kunnen dragen — zij hebben méér welvaart in hun totaliteit en houden er nog genoeg van over — maar dat de gedane afweging ten gunste van de uitgavenuitbreiding duidelijk wordt gesteld en volgens de democratische procedure door de Staten-Generaal

¹ *Elseviers Weekblad*, Zakenbijlage, van 28 september 1968.

² Inmiddels is het wetsontwerp (Zitting 1968-1969-9821) ingediend. De accijns op tabaksfabrikaten is een zgn. niet specifieke accijns en is zoverre vergelijkbaar met de omzetbelasting. De andere accijnzen zijn specifiek, d.w.z. zij worden geheven naar een maatstaf die onafhankelijk is van enige geldswaarde, bijv. het gewicht of de maat; bij voortschrijdende inflatie neemt de druk van deze belastingen derhalve af. Aangezien volgens de MvT de niet-specifieke accijnzen volgend jaar aan bod komen in het kader van de inflatie-aanpassing, heeft men nu gekozen voor de tabak. Ook bij deze dekkingsmaatregel is er dus toch nog een verband met de inflatie!

³ Een duidelijke uiteenzetting van de problematiek vindt men in de Staatscourant van 17 september jl., waar de brief is afgedrukt aan de Fiscale Adviescommissie, en voorts in de MvT bij het inmiddels ingediende verlengingsontwerp (Zitting 1968-1969-9822). Het is mij als lid bekend, dat de Adviescommissie (o.l.v. Hofstra) reeds een heel dossier van het Ministerie heeft ontvangen.

kan worden „nagewogen”. Het eerste is gelukkig wel geschied, opnieuw heel duidelijk in de Slotbeschouwing. Ten aanzien van de naweging is er m.i. reden tot twijfel, aangezien de Tweede Kamer toch eigenlijk onvoldoende is toegerust om de urgentie en doeltreffendheid van nieuwe en bestaande uitgaven te toetsen. Een onafhankelijk „uitgaven-instituut” zou er moeten komen. Hoe dit zij, het Kabinet koos voor belastingdrukverzwaring. Indien men voortgaat in de toekomst de zgn. reële progressiekop niet „terug te geven”, zal de belastingdruk (in % van het nationaal inkomen) voortdurend stijgen.

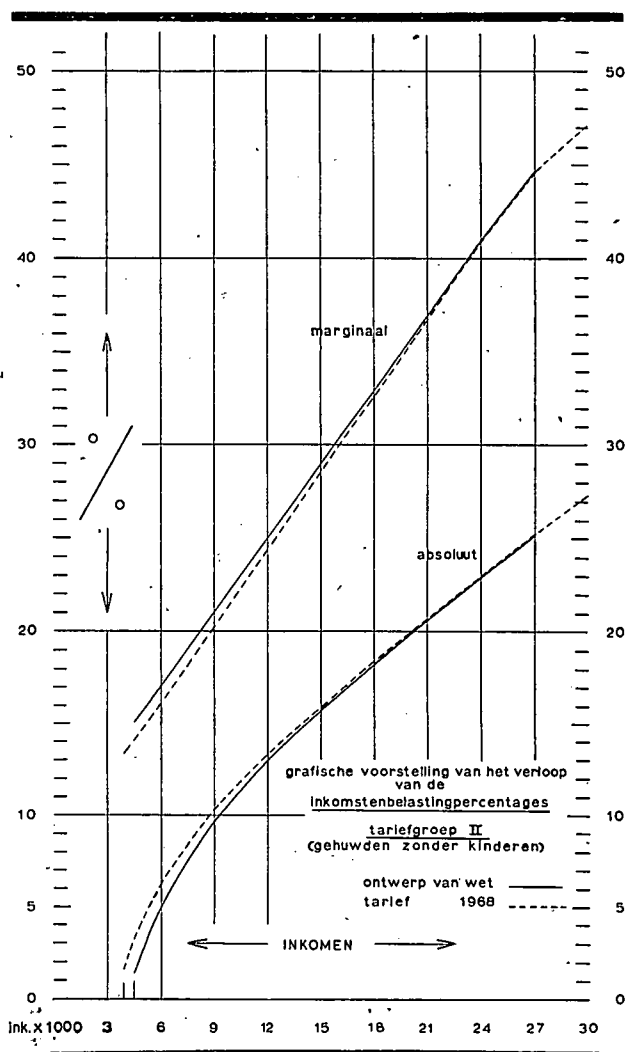
Voor 1969 moet deze druk door Minister Witteveen dan ook reeds worden becijferd op een percentage (32,2% bij nationaal inkomen tegen factorkosten) dat hoger is dan het de laatste 10 jaren ooit is geweest! Hierin zit in dit geval de verhoging, t.g.v. het ontwerp vennootschapsbelasting, ad. f. 55 mln., hoewel het thans aannemelijk is, dat de inwerkingtreding in 1970 zal vallen.

Op zichzelf is het wel juist, zoals gesteld wordt in het hoofdstuk over de meerjarenramingen, dat een drukverlegging van de directe belastingen naar de indirecte belastingen — als punt genoemd in de Regeringsverklaring — buiten beschouwing mag blijven bij de meerjarenramingen en bij de keuze tussen uitgaven of belastingen, maar het is bepaald teleurstellend — en m.i. een tekort aan openheid — dat in de Slotbeschouwing deze verschuiving in het geheel niet aan de orde komt. Dit lijkt mij een ernstige tekortkoming in deze beschouwing. Zeker na de parlementaire stukken over de BTW had men hierover het een en ander mogen verwachten⁴. Voor 1969 wordt de verhouding (inclusief lagere overheden) direct/indirect 55 : 45. Er is reeds een stijging bij de indirecte belastingen en ook over het verdere verloop had voor de politieke duidelijkheid best meer gezegd mogen worden.

Overigens weten we uit deze Miljoenennota nu reeds, dat in 1970 de BTW zal worden verhoogd, evenals de specifieke accijnzen⁵ en de motorrijtuigenbelasting. En voorts schemert op enkele plaatsen door, dat de sanering van de gemeentefinanciën in deze Kabinetsperiode nog aanvullende dekkingsmiddelen nodig zal kunnen maken (blz. 19, 34 en 88). Vanuit de belastingdruk gezien, is dit alles niet opwekkend. In beginsel is geen enkel percentage van de druk heilig of normatief. Maar indien een Kabinet eigenlijk suggereert, zij het heel voorzichtig en conditioneel, iets te willen (nl. tegengaan van belastingdrukstijging), maar dit niet waar kan maken, lijkt dit een nog niet in alle volheid gewassen beleid. Het is dan beter in een Regeringsverklaring geen enkele verwachting te wekken, maar in alle openheid de urgentie, dat een groter aandeel van het nationaal inkomen door de staatskas stroomt, te stellen. Want natuurlijk kan een Kabinet, indien het dat verantwoord acht en politiek durft door te zetten, de belastingdruk op hetzelfde niveau houden. Laten we aannemen, dat dit Kabinet dit niet verantwoord achtte. Tegenover de eisen van onze samenleving en die in de wereld.

DE VOETVERLAGING IN 1969 EN HAAR „BEDEKKING”

Tijdens de parlementaire behandeling van de BTW is reeds meegedeeld, dat in 1969 vooral voor de lagere inkomens — in verband met de prijsstijging voor hen van deze belasting — het tarief van de loon- en inkomstenbelasting zou worden gewijzigd. Het is bovendien wenselijk, dat bejaarden wier inkomen nagenoeg uitsluitend uit AOW-uitkeringen bestaat daarover geen inkomstenbelasting betalen. In mijn

beschouwing in *ESB* van vorig jaar over het dekkingsplan voor 1968 betreurde ik het dat voor 1968 geen nieuwe verbetering aan de voet van het tarief werd aangebracht⁶. Inmiddels bestaat de regeling, dat belastingbedragen van f. 60 of minder niet behoeven te worden betaald. Dit betekent, dat voor gehuwden zonder kinderen het tarief over 1968 in feite niet aanvangt bij f. 3.600, maar bij f. 3.900. Dit is vanzelfsprekend nog een te laag bedrag. Voor 1969 wordt voorgesteld dit bedrag te verhogen tot f. 4.500. Het volgende staatje geeft dit weer voor de verschillende tariefgroepen:

Tariefgroep:	1968	1969
Ongehuwden beneden 40 jaar	f. 2.880	f. 3.300
Ongehuwden vanaf 40 jaar	f. 3.270	f. 3.840
Gehuwden zonder kinderen	f. 3.900	f. 4.500
Gehuwden met 2 kinderen	f. 5.460	f. 6.390
Gehuwden met 5 kinderen	f. 8.520	f. 9.600

Technisch is deze voetverlaging gerealiseerd door een niet doorlopende verhoging van de vrije voet met f. 600. Dit brengt een noodzakelijke „schoonheidsfout” in de opbouw van het tarief en betekent tevens dat de marginale percentages stijgen. Dit blijkt duidelijk uit bovenstaande grafiek, ontleend aan het inmiddels ingediende wetsontwerp⁷.

⁴ Aldus ook W. Scholten in *Het Financieele Dagblad* van 24 september jl.

⁵ Zie voor dit begrip noot 1.

⁶ *ESB* van 4 oktober 1967, no. 2613, blz. 993, linkerkolom.

⁷ Zitting 1968-1969-9823. Dit wetsontwerp biedt tevens een verbetering van de tariefstructuur van de loonbelasting voor hogere inkomens.

De belastingvermindering in guldens is in Tariefgroep II:

bij f. 3.900.....	: f. 64
f. 4.200.....	: f. 105
f. 4.500.....	: f. 84
f. 6.000.....	: f. 73
f. 9.000.....	: f. 51
f. 12.000.....	: f. 33
f. 18.000.....	: f. 9
f. 24.000.....	: f. 1

Bij f. 27.000 is de vermindering nihil geworden. Voor de lagere inkomens in deze lijst omvat deze voetverhoging een neutralisatie van de nominale (en zelfs van de reële) progressie. De onderhavige maatregel betekent een middelenderving van f. 200 mln. Hier worden geen compenserende maatregelen tegenover gesteld. Over deze kwestie en de opvang in 1970 ontstond onmiddellijk enig onduidelijk, politiek geharrewar. Om het terstond duidelijk te stellen: deze voetverlaging zal in 1970 niet „ondergaan” in de inflatie-aanpassing, maar laatstgenoemde komt kennelijk „bovenop” het tarief 1969. Er vindt voorts in de „dekking” als het ware een „switch” plaats: wat in 1969 de voetverlaging bedekt (financiering uit de niet gebruikte nominale-progressieopbrengst van 1968 en 1969), wordt in 1970 volgens de bedoeling en de theorie bestemd voor de inflatie-aanpassing over de periode 1968 t/m 1971⁸.

De blijvende voetverhoging moet dan worden gedekt op andere wijze en volgens de Miljoenennota (blz. 23) door de verhoging van de BTW. Had Den Uyl dan toch nog gelijk?

DE INFLATIE-AANPASSING

In de Miljoenennota komt op blz. 29 een zeer duidelijk schema voor over de toeneming van de belastingontvangsten, waaruit het onderscheid tussen reële en nominale „progressiekop” duidelijk blijkt. Het gaat hierbij — men kan niet moede worden dit te onderstrepen — om de progressiefactor (1,25) van de totaliteit van de belastingen, die minder is dan die van de inkomsten- en loonbelasting.

Voorgesteld wordt de meer-opbrengst in de totale belastingopbrengst die samenvalt met de nominale progressiekop te neutraliseren. Dit geschiedt door een inflatie-aanpassing bij de inkomsten- en loonbelasting. Volgens de Miljoenennota zal bij deze belastingen het effect op de druk van deze belastingen van de in deze kabinetsperiode gerealiseerde, resp. te verwachten prijsstijging worden gneutraliseerd. Omdat de progressiefactor bij deze belastingen hoger is dan voor het totaal, is de genoemde progressiekop niet toereikend. Vandaar dat de specifieke accijnzen en motorrijtuigenbelasting in 1970 zullen worden verhoogd om de inflatie-aanpassing van de inkomsten- en loonbelasting mogelijk te maken. In de inmiddels ingediende memorie van toelichting bij het wetsontwerp, waarbij reeds met ingang van 1969 de niet-specifieke tabaksaccijns zal worden verhoogd, staat het een en ander nog duidelijker dan in de Miljoenennota: „Hoewel ook de accijnzen en de motorrijtuigenbelasting de laatste jaren verschillende malen zijn verhoogd, is een verhoging in die sector, mede gelet op de omstandigheid, dat de druk van die belastingen de neiging heeft achter te blijven bij de ontwikkeling, welke het terrein van de belastingen in het algemeen bij de inflatie te zien geeft, het minst bezwaarlijk”⁹.

De inflatie-aanpassing van de I.B. en L.B. over de kabinetsperiode vergt volgens de stukken ruim f. 900 mln. Het is wenselijk, dat een zodanige raming in het vervolg duidelijker wordt toegelicht.

SCHATTING VAN DE TARIEFSVERLAGING

Is het mogelijk de omvang van de tariefsverlaging thans reeds te schatten? Er is een schitterende parallel met de verlaging 1965! In augustus 1964 was er een Minister van Financiën (H. J. Witteveen), die schreef in de memorie van toelichting op wetsontwerp 7733 tot verlaging van de loon- en inkomstenbelasting, dat uitgegaan zou kunnen worden van de prijzen van de consumptieve bestedingen van gezinshuishoudingen. (Nu „prijsindex van gezinsconsumptie” van CBS). Men kan de stijging globaal berekenen over deze Kabinetsperiode op 15 à 16%¹⁰. Een aanpassing aan de louter nominale stijging van de inkomens betekent, dat alle inkomens en belastingbedragen met 16% moeten worden verhoogd, anders gezegd, dat het belastingpercentage dat volgens het tarief 1969 van een bepaald inkomen wordt geheven na de tariefsverlaging wordt geheven van een inkomen, dat 116/100 maal zo groot is. Bij een inkomen van rond f. 23.000 scheelt dit ruim f. 1.000 belasting.

We weten van de verlaging van 1965 dat zij conjunctureel kon worden uitgesteld en dat zij — in vele parten — eerst in 1968 ten volle is gerealiseerd! Ook bij de onderhavige verlaging zal volgens de Miljoenennota de mogelijkheid worden geopend een deel ervan uit te stellen om conjuncturele redenen. Er staat bij „tot uiterlijk 1 januari 1971”. Dus slechts één jaar? Laten we het hopen.

Voor de goede orde zij nog vermeld, dat de aanpassing van 1965 betrekking had op de periode tot en met 1964, terwijl de onderhavige begint met 1968. Hoe dan ook, enkele jaren vallen dus tussen wal en schip en dat is te betreuren, ook al is dit Kabinet daarvoor niet verantwoordelijk te stellen.

JAARLIJKSE BIJSTELLING

Lang verwacht, en toch gekomen. In zijn „headline” in *ESB* van 4 september jl. schreef „columnist” De Ruiter aan het slot heel pessimistisch: „Er moet dus nogal met een grove bezem worden geveegd om het stelsel van prijscorrectie in de I.B. enigszins realiseerbaar te maken. Aangezien wij in Nederland zaken óf precies óf helemaal niet doen, zal het er daarom wel niet van komen.” In het parlement is er herhaaldelijk over gesproken, o.a. door Kieft. Het idee van een automatische jaarlijkse bijstelling werd steeds van regeringswege afgewezen. Oud-Staatssecretaris Van den Berge hield in 1966 een fraaie lezing over Waarde-vaste belastingen, die men nu weer eens zou moeten doorlezen¹¹. Hij onderscheidt drie oplossingen:

— de tot nu toe gevolgde incidentele methode;

⁸ Op blz. 23 van de Miljoenennota wordt merkwaardigerwijs gesproken over de periode 1967-1971. Dit zou vijf jaar zijn. Het gaat toch om de jaren 1968, 1969, 1970 en 1971.

⁹ Zitting 1968-1969-9821, blz. 2, linker kolom.

¹⁰ Volgens de kerngegevens 1966-1971 in de Macro-economische Verkenning 1969 (blz. 64 en 65) zijn de mutaties in het prijspeil van de particuliere consumptie in 1968:3, in 1969:4, in 1970:3,5 en in 1971:2,5. Volgens blz. 31 stijgt de prijsindex voor de gezinsconsumptie ten gevolge van een enigszins afwijkende weging ongeveer 0,5% meer dan het consumptieprijspeil. De cijfers worden resp. 3,5, 4,5, 4 en 3.

¹¹ Opgenomen als nr. 39 in de serie Geschriften Recht, Bestuur, Economie van Samsom, Alphen a/d Rijn. Vgl. ook J. B. J. Peeters: „Geldontwaarding en fiscus” in het bijzonder nummer Geldontwaarding van de *N.V.*, jrg. 34, nr. 9/10 (1956/1957). Vgl. het boek van Prof. A. Tautscher, *Steigender Steuerdruck bei sinkendem Geldwert*, Duncker en Humblot, Berlin/München 1967. Zie in het algemeen A. J. Vermaat: „Inflatie en indexatie, in *Economie*, juli 1968, met veel literatuurverwijzingen.

— de methode van een indexatie-clausule in de wet;
— een tussenoplossing door jaarlijks in de M.v.T. bij de Middenwet of in een afzonderlijke nota aan te geven hoe de invloed is van de geldontwaarding op de belastingen en welke maatregelen zullen worden getroffen.

Vermoedelijk overwegen de huidige bewindslieden de tweede, meest radicale oplossing, maar dat is niet geheel duidelijk. Zij komen niet terstond met een wetsontwerp bij de Tweede Kamer, maar zullen een voorontwerp publiceren („openbaar maken”) en dit aan een aantal instellingen (welke? CPB, CBS? Ook wetenschappelijke verenigingen?) om advies zenden. Kennelijk vinden zij deze materie netelig. Van den Berge voert bezwaren aan van technische aard tegen de indexatie-clausule. Het is z.i. moeilijk een passende indexatie-formule te vinden, die zowel voor de lagere, de middelbare als de hogere inkomens aan redelijke eisen van rechtvaardigheid voldoet. Voorts acht hij het samenlopen met echte verlagingen een bezwaar en ziet hij geen mogelijkheid allerlei vaste bedragen in de belastingwet op één noemer te brengen.

Gaarne zou ik toch willen pleiten voor een indexatie-clausule in de belastingwet in het artikel, dat naar de tabel verwijst. Deze clausule dient uit te gaan van het prijs-indexcijfer van de gezinsconsumptie¹² en aan te sluiten op de formule, zoals het CBS die suggereert voor echtscheidingsalimentaties, contracten e.d.¹³ Het tarief staat dus elk jaar ex lege vast, op grond van de wet. Uiteraard moet er een afrondingsbevoegdheid zijn. Een beperking van de indexatie tot het tarief van I.B. en L.B. lijkt mij voorlopig wenselijk.

In de wet wordt de Minister voorts opgedragen elk jaar de tabel te berekenen volgens de index. Tevens wordt hem in de wet de bevoegdheid gegeven om in enig jaar de aanpassing achterwege te laten om conjuncturele redenen. In dat geval stelt hij voor het nieuwe jaar een tabel vast conform de oude. Alleen voor dit geval moet de wet voorschrijven, dat hij goedkeuring achteraf vraagt aan het parlement. De Ruijter wijst tegenover Van der Schaar terecht op deze mogelijkheid (*ESB* van 4 september jl.). Het bezwaar, dat eerstgenoemde ziet bij belangrijke jaarlijkse schommelingen in het inkomen bestaat evenwel maar ten dele, omdat de wet hiervoor sinds kort een voorziening heeft (art. 67 Wet I.B.).

Blijkens de Miljoenennota (blz. 24) lijkt de Minister niet alleen het conjuncturele uitschuiven te wensen, maar spreekt hij over een nieuw conjunctureel instrument. Denkt hij hier aan een bevoegdheid de tarieven van L.B. en I.B. te mogen variëren, bijv. binnen een marge van 10 à 20%? Zo ja, dan is dit voornemen wel verscholen.

LOONSOMBELASTING ALS INSTRUMENT VAN REGIONAAL BELEID

De loonsombelasting is geen nieuw fenomeen in de discussie in Nederland. Zij bestaat in gevarieerde vormen en met uiteenlopende achtergronden in o.a. Frankrijk, West-Duitsland en Engeland. In Nederland is vooral met de gedachte van een loonsombelasting gespeeld in een periode van overspanning om een druk op de loonstijging te leggen. Het economische voordeel van een loonsombelasting zou dan in vergelijking met een verhoging van de indirecte belastingen (die looneisen oproept) zijn, dat de arbeidskosten worden verhoogd zonder de bestedingsverruimende werking van een loonstijging. De concurrentiepositie ten opzichte van het buitenland wordt verslechterd, zodat de spanning op de arbeidsmarkt bewust wordt verminderd.

Deze heffing drukt alleen op de binnenlandse productie. Indirecte belastingen daarentegen worden ook bij invoer geheven en bij uitvoer gerestitueerd. Het opvallende is nu, dat thans de loonsombelasting niet in dit kader wordt geplaatst, maar primair als een instrument van regionaal beleid naar voren wordt gebracht. Alle nadelen van een loonsombelasting blijven dan echter gelden, zeker als de voorwaarden niet alle aanwezig zijn waarbij deze heffing wel gunstige aspecten heeft. Als nadelen kan men thans kort noemen:

1. Er wordt op *indirecte* wijze beslag gelegd op een stuk ruimte voor loonsverhoging. Indien dit niet leidt tot matiging van de looneisen van de zijde van de vakbeweging — en dit lijkt niet aannemelijk — komt het voorstel duidelijk in strijd met het o.a. op blz. 6 en 7 van de Miljoenennota gestelde, dat er geen marge meer is. *Spaarloon* lijkt én voor werknemers én voor werkgevers een betere bestemming van de ruimte als die er is dan deze belasting.

2. Bij *afwenteling* van de loonsombelasting in de prijzen verslechtert de internationale concurrentiepositie; bij indirecte belastingen is dit minder het geval. Het is struisvogelpolitiek, dat deze verslechtering niet met zoveel woorden als *conclusie* wordt genoemd onder de schaduwzijde in de Miljoenennota en de Adviesaanvraag.

3. Het moment is ongunstig in verband met de *invoering van de BTW*, die in wezen reeds mede een (nieuwe) heffing is over de loonsom en de relatieve positie van de kapitaalintensive bedrijven al versterkt¹⁴.

4. Ook al gaan de opbrengst en uitkering buiten de schatkist om, het blijft een belastingverzwaring.

De inmiddels verschenen Adviesaanvraag aan de SER draagt tot onderwerp Regionale differentiatie loonkosten. Veel nieuws in vergelijking met de Miljoenennota staat er niet in. Van de belastingkant bezien is wel van belang, dat in de aanvraag wordt vermeld dat de loonsombelasting aftrekbaar zal zijn van de belasting naar de winst van de onderneming (vennootschapsbelasting en inkomstenbelasting). Internationaal is dit gebruikelijk. De loonsombelasting wordt daarom ook veelal als een indirecte belasting geassocieerd. Grosso modo betaalt de fiscus dus weer de helft van de heffing. Overigens wordt sterk benadrukt in de stukken, dat de loonsombelasting slechts formeel als belasting wordt behandeld, maar als primaire doelstelling haar economisch gevolg heeft. Adviesaanvragen bij de SER over belastingen zijn in het verleden afgehouden door de Kneuterdijk. In de wijze van formulering is dit thans wellicht ook nog terug te vinden. Ook regionale hantering van belastingen werd veelal tegengehouden. Thans kennen

(*Vervolg op blz. 931.*)

¹² Zie over de keuze van de inflatie-sleutel ook A.J.V. Massizo in *ESB* van 31 mei 1967. Zie voorts het (beknopte) rapport van de Katholieke Volkspartij van 1966 over *Automatische correctie van het progressie-effect in de loon- en inkomstenbelasting bij geldontwaarding* en de kritiek erop van de medewerker van de Wiardi Beckmanstichting R. M. de Haan in *ESB* van 9 november 1966.

¹³ Zie de CBS-circulaire 04885-68-S-5. Wellicht biedt een bij onze advocatuur wel gebruikelijke gedragslijn bij hoge echtscheidingsuitkeringen ook een oplossing voor het vraagstuk van de inkomensklassen en de familie-grootte. Men past bij hogere alimentaties de index slechts toe op bijv. 2/3 van de alimentatie. Enige grofheid is hier onvermijdelijk. Het gedeelte dat geacht wordt bespaard te worden zou m.i. niet geïndexeerd behoeven te worden. Ook Kamperman wijst in zijn opstel in de Schendstokbundel op het probleem van de index bij hogere inkomens (blz. 143).

¹⁴ Ik wees op dit aspect in een vergadering van de Vereniging voor Belastingwetenschap, Geschrift nr. 118, blz. 45.

Miljoenennota en Verkenning; verslag van een discussie

Zes daartoe door ESB uitgenodigde jonge (allen in de jaren zestig afgestudeerde) economen bespraken met elkaar enkele aspecten van Miljoenennota en Macro-economische Verkenning. Het stenografisch verslag van deze discussie bleek lang genoeg te zijn om desnoods dit gehele nummer ermee te vullen. Dit was echter niet de opzet. Het nu volgende is derhalve een (door dR) sterk bekorte en gestileerde versie van het oorspronkelijke discussieverslag.

Aan het gesprek namen deel Drs. J. A. Haverhals, aan het Verbond van Nederlandse Ondernemingen verbonden, Drs. G. J. van der Hoeven, verbonden aan het Wetenschappelijk en Scholingsinstituut van het NVV, Drs. G. de Man, wetenschappelijk medewerker aan het Economisch Instituut van de Rijksuniversiteit Utrecht, alsmede een drietal wetenschappelijke medewerkers aan de Nederlandse Economische Hogeschool, Drs. F. Th. Gubbi, Drs. R. E. F. Moonen en Drs. W. Siddré. De discussie werd (min of meer) geleid door dR. Allen spraken à titre personnel.

Van één onderdeel van het besprokene, dat hetwelk handelt over de zgn. loonsomheffing, vindt de lezer in het onderstaande niets terug, dit om redenen van ruimtegebrek. De redactie houdt dit deel van het verslag nog enige weken „in voorraad”.

I. UITWISSELING ALGEMENE INDRUK

MOONEN: Het streven van de regering om de begroting sluitend te houden wordt in de Miljoenennota aardig tot uitdrukking gebracht. Naar mijn mening kan toch wel gesteld worden dat in 1969 een meer restrictief beleid zal worden gevoerd. Er is sprake van een terugdringen van de overheidsinvloed op de particuliere sector. Er is in het overheidsbeleid wel enige terughoudendheid waar te nemen. Dit zal mijns inziens nog nader moeten gaan blijken in de begrotingen voor 1970 en 1971, wanneer de resultaten van de werkgroepen wat beter hebben kunnen doorwerken. Het is een belangrijk punt dat daarmee is begonnen en dat dus op die manier de overheidsuitgaven binnen de ruimte gehouden zullen kunnen worden.

DE RUITER: Wat opvalt is dat deze Miljoenennota in vergelijking met die van het vorige jaar aan realisme heeft gewonnen, in die zin dat nu niet meer voortdurend wordt gesproken over een „ombuiging” van het uitgavenbeleid, maar dat de minister nu wat voorzichtiger is en de wat vagere term „aanpassing uitgavenbeleid” hanteert, hoewel hij er hier en daar niet onderuit komt gewoon toe te geven dat het in ieder geval voorlopig onmogelijk zal zijn om de reële progressie in de inkomstenbelasting te neutraliseren. Er is nu geen sprake van een inperking of ombuiging van het uitgavenbeleid, zoals dat het vorige jaar is gesteld.

GUBBI: Ik zou zeggen dat dit haast niet mogelijk is, wanneer je nagaat dat de groei bij een aantal uitgaven-categorieën soms 9 tot 10% bedraagt. Als men de Zijlstra-norm — dat is iets anders dan het Zijlstra-kader — hanteert, die zegt dat de uitgaven 6% mogen stijgen, waarbij dus de gehele ruimte wordt opgebruikt, dan zal het ontzettend moeilijk zijn de zaak toch binnen die ruimte te houden. Dat kan men dan doen door de uitgaven hier en daar wat

krap te ramen, door ze optisch te verlagen, bijvoorbeeld door huren in plaats van kopen van gebouwen, minder aandacht te schenken aan projecten die straks (veel) geld gaan kosten. Het kan ook gebeuren door de ruimte wat ruimer te berekenen, zoals Prof. Oort en De Man hebben aangetoond¹. Zij hebben ruimteberekeningen van de laatste jaren nagegaan, die soms vrij fors zijn opgezet. Vaak waren zij niet in overeenstemming met de reële belastingdruk. Dat is een belangrijk punt, want die belastingdruk gaat langzamerhand de 30% naderen. Het is dan de vraag of wij nog met een groei van de reële productie van 4,5% rond komen, maar daarop komen wij later nog wel terug. Ik vind wel dat in de ruimteberekening van dit jaar hier en daar wat gaten zitten, maar daarover kunnen wij straks misschien praten. Een gunstig punt vind ik dat men werkelijk in de toekomst enige ernst gaat maken met de inflatiecorrectie. Dit gaat langzamerhand steeds meer spelen, zelfs ook bij de toplaag van de lagere inkomens, die steeds meer geconfronteerd worden met sterk stijgende marginale tarieven. Je ziet zelfs dat in vakbondsbladen de leden adviezen worden gegeven over het invullen van de aangiftebiljetten.

DE RUITER: Overigens zal door het optrekken van de belastingvrije voet, die geleidelijk wordt afgezwakt en bij f. 27.000 gelijk wordt aan het oude tarief, het marginale percentage voor de groep beneden die 27 mille nog iets stijgen.

GUBBI: Ja, dat betekent dus weer een verzwaring voor de groep die juist in die zgn. „buiik” van de tariefkromme zit, dus de groep van zeg f. 10.000 tot f. 30.000. De zaak

¹ Prof. Dr. C. J. Oort en Drs. G. de Man: „De 'Zijlstra-norm' in theorie en praktijk”, in: *Economisch kwartaaloverzicht Amsterdam-Rotterdam Bank N.V.*, 1968, Nrs. 12 en 13.

wordt daar meer in elkaar gedrongen: aan de top verandert niet veel maar de belastingvrije voet gaat omhoog, zodat men toch weer met een stijlere progressie wordt geconfronteerd. Wij hebben de invloed van die tweede tranche van de belastingverlaging wel eens uitgerekend. Toen die tweede tranche voorbij was, was de zaak eigenlijk aangepast tot 1964. Men heeft dus tot 1968 al weer vier jaar lang die verzwaaring meegemaakt. Verleden jaar hebben wij uitgerekend dat de marginale belastingdruk voor sommige groepen al met 4 tot 5% was gestegen, zuiver door die nominale progressie. Hier zal het volgende jaar nog wel weer 1% bijkomen.

Haverhals: Het laatste punt dat Gubbi naar voren heeft gebracht onderschrijf ik wel enigszins. Ik geloof dat dit een punt van kritiek op deze Miljoenennota is. Overigens meen ik dat het gehele beeld ervan moet worden geplaatst tegen de achtergrond en de beoordeling van de economische vooruitzichten. Het algemene beeld van het beleid dat in de Miljoenennota is uitgestippeld is wel acceptabel, zij het dat je op bepaalde onderdelen wel kritiek kunt uitoefenen. Een van die punten van kritiek is inderdaad de voortdurende verzwaaring van de reële belastingdruk, met name voor de groepen waarover wij het zoëven hebben gehad.

Van der Hoeven: Het hoofdmotief van de Miljoenennota luidt: „op weg naar evenwichtige groei”. Ik vraag mij af wat daarmee precies wordt bedoeld. Uit de tekst van de Miljoenennota zou je kunnen afleiden dat in feite wordt bedoeld dat de investeringen gelijk moeten zijn aan de besparingen of althans een dusdanig verschil moeten vertonen, dat er een zeker positief saldo op de lopende rekening verschijnt en wel een positief saldo van 1%. Dit kun je evenwicht noemen; ik geloof dat er in onze maatschappij nog wel meer evenwichten zijn en voor mij is daarvan de belangrijkste een evenwichtige samenleving, waarin zo veel mogelijk aan allerlei maatschappelijke verlangens kan worden voldaan. Ik ben mij ervan bewust dat dit geld kost en vandaar dat ik met een zekere voldoening heb geconstateerd dat men in de Miljoenennota, zij het met enige aarzeling, niet zo heel erg geporteerd scheen te zijn voor een verlaging van de reële belastingdruk.

Een principieel bezwaar tegen deze Miljoenennota is dat men de weg naar die evenwichtige groei wil bewandelen door middel van een verschuiving in de inkomensverdeling teneinde de besparingen te bevorderen. Je kunt in de Miljoenennota echt wel lezen dat men enige ideeën heeft ten aanzien van een vrij stringent arbeidsvoorwaardenbeleid. Ik vind dit eerlijk gezegd vrij pessimistische voortekenen voor het volgende jaar.

Ten slotte wil ik over deze Miljoenennota zeggen dat maatschappelijke doelstellingen niet voldoende tot uiting komen. Er is in feite geen overall-visie en de meerjarenplanning voor de overheidsuitgaven vind ik eerlijk gezegd nog in de kinderschoenen staan.

Siddré: De kreet is hier geuit „terugdringen van de overheidsuitgaven”. Ik zie geen enkele reden waarom men dat zou moeten nastreven. Er is vrijwel geen mechanisme aanwezig waaraan wij veranderingen in de overheidsuitgaven kunnen beoordelen. Elke kreet dat de overheidsuitgaven moeten worden teruggedrongen is voor mij zonder meer een politiek waardeoordeel. Hier aanhakend wil ik nog zeggen dat ik om dezelfde reden tegen uitspraken ben, volgens welke de belastingdruk relatief zo hoog zou

zijn. Het percentage van 30 is al genoemd, maar ik geloof dat het gevaarlijk is dat percentage in dit verband te noemen, want wat zegt dat percentage? Er zijn nog maar zo weinig empirische onderzoeken geweest, die hebben vastgesteld dat de hoge belastingtarieven de lust tot werken inderdaad inperken, dat men hierover maar heel weinig kan zeggen. Uit één empirisch onderzoek (bij Engelse accountants) is gebleken dat de hoge belastingtarieven vrijwel van geen invloed waren als rem op de werkklust.

In de Miljoenennota wordt weer de loonsomheffing genoemd. Ik meen dat dit een nieuw instrument is, dat goed gebruikt kan worden voor het regionale beleid. Het is mij opgevallen dat de regering zich voorneemt hierover advies te vragen aan de SER, terwijl de SER al eerder een oordeel over de loonsombelasting heeft gepubliceerd, in het rapport over de inflatiebestrijding.

Haverhals: De omstandigheden waaronder een dergelijk instrument zou moeten worden toegepast zijn sinds 1965 misschien wel wat veranderd. Vergeet ook niet dat het punt van de loonsomheffing, zoals dat ter sprake is gebracht in dat advies inzake inflatiebestrijding, slechts terloops is behandeld. Als ik mij goed herinner is in het algemeen gesteld dat er behoefte is aan een meer selectief, althans minder globaal beleidsinstrumentarium, teneinde bepaalde knelpunten voor de inflatiebestrijding te kunnen overwinnen. Dat is een andere zaak.

Siddré: Ja, akkoord, maar de SER heeft hierover zijn mening gegeven nadat ook waarschijnlijk nota's van het Centraal Planbureau hierover waren bestudeerd.

Haverhals: Dat zou alleen maar kunnen betekenen dat de behandeling van deze adviesaanvraag dan sneller kan gebeuren. Overigens wil ik graag een opmerking maken over de vraag wat nu een acceptabele belastingdruk is en over de moeilijkheid voor de economist om daarover een oordeel te vellen. Men moet toch wel duidelijk ook rekening houden met een aantal praktische punten. Kijk eens naar het bedrijfsleven: wat betekent daar op een gegeven ogenblik deze reële-progressiewerking? Dat betekent voor het gehele loon- en salarisbeleid een extra opwaartse druk. Daar moet men gewoon rekening mee houden, met name wat de middengroepen betreft. Dit zijn heel belangrijke randvoorwaarden.

Moonen: Er is kritiek uitgeoefend op het feit dat ik sprak over het terugdringen van de invloed van de overheid, maar daarmee bedoel ik ook dat aan de automatische stijging van de belastingdruk door de progressie in elk geval een einde moet worden gemaakt en dat, wanneer belastingverhoging noodzakelijk is, dit autonome belasting zou moeten zijn, waarbij dus duidelijk een keus wordt gemaakt.

De Man: Mijn algemene indruk is dat deze Miljoenennota in vergelijking met de voorgaande bijzonder sympathiek aandoet. Hier en daar is zij wel wat vaag; zo wordt er nogal eens verwezen naar studiecmissies, het vragen van adviezen bij de SER enz, maar over het geheel genomen vind ik deze Miljoenennota een reëel stuk, waarin men de problemen beslist niet uit de weg is gegaan en waarin — en dat vind ik heel belangrijk — de regering haar bereidheid heeft getoond op bepaalde niet realiseerbaar gebleken voornemens terug te komen. Politiek is dit een bijzonder goede zaak.

II. ECONOMISCHE VOORUITZICHTEN 1969

Haverhals: Ons oordeel over de economische vooruitzichten is geloof ik afhankelijk van drie punten:

a. *De exogene veronderstellingen* van het CPB bij de ramingen. Twee dingen zijn hierbij bijzonder belangrijk, ten eerste de ontwikkeling van de wereld invoer, die op 7% groei wordt geraamd, en ten tweede een loonkostenstijging in het buitenland van 2½%. Nu heeft het Planbureau niet verheeld dat er bij deze ramingen zoals gebruikelijk een aantal onzekerheden bestaat, maar dit jaar zijn die toch wel bijzonder groot. Zo is men ervan uitgegaan dat restrictieve maatregelen in de Verenigde Staten en in het Verenigd Koninkrijk inderdaad succes zullen hebben en dat er ten tweede iets zou worden gedaan aan het grote overschot op de Duitse betalingsbalans. Dit zijn dus twee onzekerheden. Ten aanzien van het eerste punt moet je je afvragen of de restrictieve maatregelen in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk inderdaad effect zullen hebben. Is dat niet het geval, dan moet je toch wel rekening houden met, wat men zou kunnen noemen, een aantal selectieve en restrictieve maatregelen, die wel eens een afglijden zouden kunnen betekenen in de richting van meer protectionisme. Ik geloof dat daarmee wel enigszins rekening moet worden gehouden. Wanneer die maatregelen wél succes zouden hebben, dan doet zich de vraag voor hoe Duitsland zal reageren. Ook daarbij bestaat een groot aantal onzekerheden. Men heeft de mogelijkheid van een expansief budgettaire beleid, de mogelijkheid van een royale loonbeweging en de mogelijkheid van een revaluatie. Nu geloof ik dat ten aanzien van het budgettaire beleid de verwachtingen voor een expansie niet al te hoog gespannen moeten zijn, gezien wat er in de afgelopen jaren met de Duitse overheidsfinanciën is gebeurd, namelijk een vergroting van de schuldenlast mede ten gevolge van de conjunctuurbudgetten. Blijven over een expansief loonbeleid of een revaluatie. In beide gevallen moet je je afvragen hoe het Duitse bedrijfsleven hierop zal reageren ten aanzien van hun prijzen. Als men dit beeld beziet en ook nog even denkt aan wat er misschien in Frankrijk zou kunnen gebeuren, dan geloof ik dat dit jaar de onzekerheden inderdaad vrij groot zijn, niet naar beide richtingen, maar bepaald naar één richting, namelijk de benedenwaartse kant.

b. *De beoordeling van de uitkomsten* aan de hand van een bepaalde interpretatie van de doelstellingen van het sociaal-economisch beleid. Nu heeft tot nu toe de ontwikkeling van de categorale inkomensverdeling — zeg maar de arbeidsinkomensquote — nogal veel aandacht gekregen. Naar mijn smaak is ten onrechte van bepaalde zijde wel gesuggereerd, dat de regering doelbewust zou streven naar een herverdeling van de categorale inkomensverdeling. Dat vind ik een onjuiste voorstelling van zaken, omdat wat er in wezen gebeurt niet anders is dan een constant houden van deze inkomensverdeling. Of dat mogelijk is, is natuurlijk vers twee. Wat is namelijk het geval geweest? Wij hebben in 1966 een arbeidsinkomensquote gehad van 78, die in 1967 wat is gedaald en voor 1969 en 1970 op 76 wordt gesteld. Waardoor was die arbeidsinkomensquote in 1966 nu eigenlijk zo hoog? Dit is geloof ik voornamelijk het gevolg geweest van een over het algemeen bijzonder teleurstellende en onvoorziene ontwikkeling in 1966. Hoe teleurstellend is eigenlijk pas later gebleken. Nog in 1967 dachten we dat de productie in 1966 met 5% gestegen zou zijn. Nu bij de narekening blijkt het echter amper 2% te zijn geweest. De arbeidsproductiviteitsstijging in 1966, begin 1967 nog geraamd op 4%, blijkt

sinds 1917

sinds 1917

STENOGRAFIENBUREAU W. STEMMER & ZN N.V.

Lieven de Keyst. 77, tel. (010) 20 06 86, Rotterdam-14 vervaardigt o.a. de officiële gemeenteraadsverslagen van Arnhem, Baarn, Dordrecht, Eindhoven, Groningen, Haarlem, Hilversum, Maastricht, Renkum en Rotterdam.

Wij leveren nu ook

NOTULEN VAN DIRECTIE- EN AANDEELHOUDERSVERGADERINGEN

De jarenlange gedegen ervaring van ons bureau, toepassing van moderne geluidsopnametechniek en vooral onze eersteklas medewerkers garanderen snel en accuraat werk, uitgevoerd op uiterst betrouwbare en discrete wijze.

(I.M.)

nu maar 1,4% te zijn geweest in 1966. Het is deze ontwikkeling die heeft geresulteerd in een aanmerkelijk hogere, zowel qua stijgingstempo als qua niveau, arbeidsinkomensquote. Als men nu gaat stellen dat de regering haar beleid erop richt om deze arbeidsinkomensquote verder terug te dringen, dan vind ik dat bepaald een onjuiste voorstelling van zaken.

c. *De interpretatie van deze vooruitzichten* voor de komende jaren tegen de achtergrond van wat er met de Nederlandse produktiestructuur, met de Nederlandse economie is gebeurd. Er is een aantal belangrijke ontwikkelingen geweest, die wij gauw geneigd zijn aan te duiden met de term structureel; wij weten er geen ander woord voor, maar laten wij zeggen: ontwikkelingen op lange termijn. Dat zijn dan verschuivingen in de produktiestructuur naar meer kapitaalintensieve productie, een toenemend vrij besteedbaar inkomen, een toenemende internationale arbeidsverdeling. Dit alles heeft geleid tot een sterk gedifferentieerde ontwikkeling in het Nederlandse bedrijfsleven. Dat blijkt onder andere als je eens kijkt naar de ontwikkeling van het overige inkomen per bedrijfstak; dan zie je markante verschillen. Ik geloof dat deze achtergrond aan het beleid bepaalde eisen zal gaan stellen, namelijk dat je steeds minder kunt vertrouwen op globale maatregelen.

Even samenvattend: redelijke vooruitzichten voor het komende jaar en verdere jaren, grote onzekerheden ten aanzien van de exogene veronderstellingen waarop die vooruitzichten zijn gebaseerd en een toenemende behoefte aan niet globaal werkende maatregelen.

VAN DER HOEVEN: Ik deel Haverhals' inzicht dat wij in de gegeven situatie minder vertrouwen in de globale maatregelen hebben en wel in het bijzonder ten aanzien van de loonsomheffing, waarover wij het later nog zullen hebben. Met betrekking tot die exogene veronderstellingen meen ook ik dat daarin heel wat onzekerheden zitten. Toch geloof ik dat ik niet zo pessimistisch ben als Haverhals, vooral niet ten aanzien van de ontwikkeling in Duitsland. Ik kan mij niet voorstellen dat de Duitse regering zich op lange termijn een fors betalingsbalansoverschot kan veroorloven, niet alleen in economisch maar ook in politiek opzicht. Daar komt nog bij dat de Duitse vakbeweging aan het einde van dit jaar vermoedelijk wel vrij forse loonstijgingen zal eisen. Of dit invloed heeft op de

Duitse prijzen valt natuurlijk heel moeilijk af te wegen. Ik meen dat er niet alleen een prijseffect bestaat, maar ook een inkomenseffect. Als het besteedbaar inkomen in Duitsland wat sneller zal stijgen dan het tot dusverre heeft gedaan, dan geloof ik bepaald dat dit wel een behoorlijke invloed zal hebben op de Duitse invoer. Wat dus die exogene veronderstellingen ten aanzien van de wereldhandel betreft ben ik noch optimistisch noch pessimistisch. Ik meen dat de 7% die het CPB heeft verondersteld heel redelijk is.

Er is een exogene veronderstelling die Haverhals naar ik meen niet expliciet heeft behandeld, namelijk de loonkostenstijging in Nederland. Het CPB heeft in de Macroeconomische Verkenning gesteld dat de CAO-lonen met gemiddeld 4% zullen stijgen, hetgeen tot een loonsomstijging van 6½% zal leiden. Ik meen dat dit een zeer onrealistische veronderstelling is. Je hoeft echt niet in de keuken van de vakbeweging te hebben gekeken om dat gemakkelijk te kunnen begrijpen. Dit zal volgens het CPB voor loontrekkenden juist beneden de laagste premiegrens en met twee kinderen inhouden dat zij een reële inkomenstijging van ½% krijgen. Nu is dat al een gemiddelde, zodat men wel kan veronderstellen dat grote groepen werknemers nog beneden die ½% stijging zullen blijven. Daar komt nog bij dat de stijging van de sociale lasten voor de werknemers vermoedelijk geen 0,5% zal bedragen, zoals het CPB veronderstelt, maar eerder bij de 1% zal liggen dan bij de ½%. Een ander puntje bij de berekening van de stijging van het reëel inkomen is dat daarin ook de incidentele loonstijging van 1% is meegenomen. Nu zit in die 1% van alles, o.a. promotie, aantal dienstjaren, verhoging van inkomen wegens verandering van betrekking, e.d. Ook dit geldt lang niet voor alle werknemers, zeker niet voor de grote groep van handarbeiders. Wil men voor een groot deel van de bevolking op zijn minst het reële inkomen handhaven, dan zal men echt wel een andere veronderstelling dan die van 4% voor de contractlonen moeten aanhouden.

DE RUITER: Wel, van de zijde van de vakbeweging is al gesteld: 6% plus investerings- of spaarloon.

VAN DER HOEVEN: Ja, maar daar moet je echt niet aan vasthouden, want.....

DE RUITER: Er kan nog meer bij!

VAN DER HOEVEN: .... dat is bij wijze van voorbeeld gezegd. Wij hebben ons totaal niet gebonden. Dit cijfer van 6% was slechts een indicatie van de kostenstijgingen, waarop het loonbeleid moet worden afgestemd. Nu wordt er van sommige zijden gesuggereerd dat een loonsomstijging die wat hoger is dan die 6½% wel eens tot zeer nadelige resultaten voor onze economie zou kunnen leiden. Als je echter het „spoorboekje” (Tabel 5.3 van de Macroeconomische Verkenning 1969) inkijkt, kun je wel berekenen dat het allemaal erg meevalt. Ik heb dit zelf eens nagegaan. Wanneer men stelt dat er 2% meer contractloonstijging komt, leidt dat tot een loonsomstijging van 8%. Volgens een tabelletje in het „spoorboekje” zou, als men voor 1969 rekent met een extra stijging van 1½% (van 6½% naar 8%), het prijspeil van de particuliere consumptie met 0,3% omhooggaan en zou het volume van de bruto-investeringen in vaste activa in bedrijven met ongeveer 0,1 tot 0,2% achteruitgaan. De betalingsbalans zou vermoedelijk een f. 200 mln. achteruitgaan, terwijl de werkloosheid met een 750 personen zou verminderen. Nu zegt het CPB zelf al dat er ten aanzien van de werk-

loosheid in feite geen betrouwbare schatting mogelijk is, omdat men niet weet wat er in de structureel zwakke bedrijfstakken gebeurt. Ik vind het echter allemaal nogal meevallen, vooral wanneer je een deel van de loonstijging buiten de bestedingssfeer zou houden. Hierbij kun je denken aan spaarloon en aan voorzieningen op het gebied van pensioenen. Vooral dit laatste vind ik eerlijk gezegd zeer belangrijk. Het „spoorboekje” geeft zelf al aan dat 0,5% van de loonstijging buiten de bestedingssfeer leidt tot een verbetering van de betalingsbalans met f. 100 mln. Ik meen dus dat een combinatie van een loonstijging plus een deel van die loonstijging buiten de bestedingssfeer, bovenop die 4%, tot zeer aanvaardbare resultaten voor onze economie zal leiden.

DE RUITER: Er is een voorstel van wet op de loonvorming ingediend en daarin wordt de mogelijkheid van sterke differentiatie opengelaten. De exportindustrieën vertonen een produktiviteitsstijging die wat hoger is dan de gemiddelde en dus vraag ik mij af of er met name in de exportindustrieën niet meer en misschien zelfs niet veel meer mogelijk is dan nu door de regering wordt aangegeven, meer dus dan een contractloonstijging van 4% en een loonsomstijging van 6½%.

VAN DER HOEVEN: Ongetwijfeld. Als je met een vrije loonpolitiek begint, moet je ook aanvaarden dat er tussen de verschillende bedrijfstakken verschillen zullen optreden. Ik veronderstel dat met name in de chemische industrie en in de sterke bedrijven in de metaalindustrie heel wat meer mogelijk zal kunnen zijn dan bijvoorbeeld in de textielindustrie. Dat is iets dat wij hebben aanvaard.

HAVERHALS: Wij moeten, geloof ik, niet vergeten dat de reden waarom de werkgevers en de werknemers begonnen zijn met het systeem van de vrije loonpolitiek voornamelijk de behoefte aan een zekere differentiatie is geweest, die zeer wel past in de zojuist door mij genoemde sterk uiteenlopende ontwikkeling per bedrijfstak. Nu vind ik het op zichzelf een beetje betreurenswaardig dat nu van de zijde van het NVV tegen de vakbonden wordt gezegd: jongens, als jullie nu minder dan 6% halen zijn jullie... Er wordt als het ware weer een norm geïntroduceerd, die naar mijn mening niet past in het systeem van de vrije loonvorming zoals wij dat met zijn allen hebben gewild. Daar maak ik echt wel bezwaar tegen.

VAN DER HOEVEN: Hierop wil ik wel graag even antwoorden. Wij moeten er in de eerste plaats rekening mee houden dat die uitspraak over die 6% geen uitspraak als een uit een encyclopedie is geweest.

HAVERHALS: Daar kun je ook van afwijken!

VAN DER HOEVEN: Inderdaad. Je mag het misschien wel zo interpreteren dat 6% in het algemeen voor de vakbeweging wel een minimum, een vloer zal zijn bij de onderhandelingen. Het is heel goed mogelijk dat het percentage in structureel zwakke bedrijfstakken wat lager zal uitvallen. Ik spreek nu volkomen à titre personnel, dat moet ik er duidelijk bij zeggen.

GUBBI: Dan blijft het dus 6%, want dat is dus de vloer.

VAN DER HOEVEN: Het betekent niet dat in bepaalde bedrijfstakken de contractloonstijging niet wat lager zal kunnen uitvallen.

Haverhals: Jawel, maar voor degenen die daar moeten onderhandelen is het toch wel bijzonder moeilijk gemaakt nu men van de zijde van de centrale werknemersorganisatie zegt: de bonden moeten minstens 6% eisen. Ik zie dan al in gedachten hoe de onderhandelingen in een bepaalde bedrijfstak zullen verlopen en wat er zal gebeuren wanneer de mensen thuishkomen met bijvoorbeeld slechts 4%. Dat is bijzonder moeilijk.

Van der Hoeven: Het is op dit moment bepaald niet zo dat de centrale aan de bonden instructies kan geven aangaande de minimaal te behalen loonsverhoging.

Haverhals: Dat is een andere zaak; dat beweer ik ook niet. In de publiciteit komt nu echter dat het NVV zegt dat het minstens 6% moet zijn. Natuurlijk is dat geen instructie, maar men creëert toch a.h.w. een zekere druk op de publieke opinie, welke ook van betekenis zal zijn voor de vakbonden die in afzonderlijke bedrijfstakken moeten onderhandelen. Zij kunnen straks namelijk veel moeilijker thuishkomen met een lager resultaat dan de 4 of 6%. In beide gevallen wordt het ze erg moeilijk gemaakt en dat vind ik niet passen in een systeem van vrije loonpolitiek. Overigens zegt Van der Hoeven dat hij zich niet wil uitlaten over 1970 en 1971. Maar hij moet toch wel rekening houden met de gevolgen van hogere dan veronderstelde loonsstijgingen in 1969 voor het tweede jaar, 1970. Met name voor de werkgelegenheid zijn de effecten in 1970 veel groter dan in 1969.

III. ONTWIKKELING TOTALE UITGAVENNIVEAU

De Man: Ik heb in het begin als algemene indruk al gegeven dat ik de Miljoenennota een zeer positief stuk vind. Ik vind dit met name hierom, omdat u in deze Miljoenennota een combinatie tegenkomt van enerzijds het streven van deze regering om overal waar mogelijk te komen tot verlaging van uitgaven, anderzijds het feit dat de regering, kennelijk op grond van een jaar regeringservaring, moest terugkomen op eerdere voornemens om in de loop van deze kabinetsperiode een verlaging van het relatieve uitgavenpeil te verwezenlijken. Er wordt thans in de Miljoenennota zelfs gezegd dat het uitgavenpeil in de toekomst nog wel wat zal stijgen. Ik vind dit een eerlijke zaak waarmee men los komt van allerlei politiek illusionisme; de zaken worden bij de naam genoemd.

Een tweede punt dat ik van groot belang vind is, dat de regering de consequenties in de fiscale sfeer van de onmogelijkheid om het uitgavenpeil terug te drukken aanvaardt en zegt dat de macro-economische belastingdruk in de komende jaren nog wel verder zal moeten stijgen. Dat betekent dat, waar over een correctie van de progressiewerking wordt gesproken, deze alleen betrekking zal hebben op de nominale progressie, terwijl de reële progressie in de komende kabinetsperiode niet zal worden gecorrigeerd. Ik vind dit een belangrijke en consequente stellingname.

Ik heb aan de hand van een viertal criteria afgemeten hoe het uitgavenpeil zich in de loop van de jaren zestig heeft ontwikkeld. Die vier criteria zijn allemaal aanvechtbaar, maar daaruit blijkt toch wel dat de tendens bij alle hetzelfde is, namelijk dat zij wijzen in de richting van een relatieve verhoging van het uitgavenpeil. De belastingdruk nadert thans de 30%, maar van de zo vaak ten tonele gevoerde negatieve compensaties is, incidentele gevallen daargelaten, ook bij de hogere inkomens die dan zoveel belasting moeten betalen, tot nu toe vrij weinig gebleken.

Bovendien kun je de structuur van het belastingstelsel veranderen door sterker de nadruk te leggen op verbruiksbelastingen en daardoor de belasting op inkomen en winst wat terug te schroeven. Waarschijnlijk zal de degressie die daarin zit wel meevallen, behalve voor de laagstbetaalden. Ik meen dus niet dat wij moeten zeggen dat het uitgavenpeil te hoog is. Er zijn bij de groei van het inkomen zoveel behoefte-elementen waarin je alleen langs collectieve weg op redelijke en efficiënte wijze kunt voorzien. Dat behoeven dan niet alleen de echte collectieve behoeften te zijn in de zin van de oude harde kern, zoals algemeen bestuur, defensie en het politieapparaat, maar ook andere dingen zoals het onderwijs. Onderwijs kan men als een individueel goed beschouwen, maar ook dan zal de overheid dat toch in belangrijke mate moeten financieren. Naarmate ons inkomen verder stijgt zullen de collectieve voorzieningen en de behoeften die complementaire overheidsvoorzieningen eisen steeds meer gaan overwegen, wat zal betekenen dat ook het uitgavenpeil van de overheid verder zal moeten stijgen.

Een laatste opmerking hierover is dat men zich afvraagt — in het verleden heeft men dat ook altijd gedaan — of die ontwikkeling nu maar steeds kan doorgaan en waar de grens ligt. Het theoretische uiterste zou zijn 100%, wat natuurlijk wel vrij ondenkbaar is, tenzij je tot een compleet centraal geleide economische orde zou overgaan, die dan nog extremer zou zijn dan die van de Sowjet-Unie. Het lijkt mij — maar dit is echt speculatie — dat op lange termijn gezien, waarbij ik dan denk aan een termijn van 30 tot 40 jaar, het niet uitgesloten is dat het uitgavenpeil van de overheid zal stijgen tot een percentage dat boven de 40 ligt. Weliswaar zullen bij stijgende inkomens de inkomensoverdrachten kunnen dalen, maar anderzijds geloof ik dat er heel andere krachten zijn die ons tot dat stijgende overheidsuitgavenniveau zullen dwingen. Wat is namelijk het geval? Ik geloof dat wij wat de tweede industriële revolutie betreft nog aan het begin staan. Als de ontwikkeling waarin wij nu leven zich in versneld tempo voortzet zullen wij een aantal produktenuitbrakende industrieën krijgen, wat tot gevolg zal hebben, dat de werkgelegenheid aanzienlijk zal dalen of dat de arbeidstijd zeer zal worden verkort. In dat verkorten van de arbeidstijd zie ik wel positieve punten, maar ik geloof toch wel dat daaraan een grens is gesteld. Komt de arbeidstijd aanzienlijk beneden de dertig uur per week dan zal dit allerlei negatieve reacties, met name in de sociale sfeer, oproepen. Er zal daarom in toenemende mate werkgelegenheid moeten worden gecreëerd in de tertiaire sector waarbij de overheid een belangrijke rol zal moeten spelen. In dit verband wil ik een passage citeren uit een boek, namelijk *De stad van de mens* van Harvey Cox, waarin deze in het hoofdstuk „Werk en spel in de stad van de mens” zegt:

„Politieke leiders moeten nu starten” — u moet wel bedenken dat dit natuurlijk op de Amerikaanse samenleving slaat — „met een plan voor volledige werkgelegenheid op deze basis. Werkgelegenheid moet betekenen dat er voor iedereen een mogelijkheid is iets te doen dat hij de moeite waard vindt en dat nuttig is voor de samenleving. Dit is een heel andere benadering dan te eisen dat de markt zo wordt gehanteerd dat iedereen een economisch betaalde baan kan krijgen, of hij dat waard is of niet. Dit houdt in een meer directe, maar ook meer realistische rol van de overheid om alle inwoners recht op werk te verzekeren.”

Dit zal in zo sterke mate uitgaven van de overheid vereisen, dat de stijging van het uitgavenpeil op de lange termijn zeker tot 40% zal gaan. Nogmaals, dit is een speculatie op lange termijn.

SIDDRÉ: Wat die totale uitgaven betreft, ik geloof dat je die wel tegen de achtergrond moet plaatsen van het groeibeleid dat wij in ons land voeren. Je zegt zelf al dat veel van die uitgaven min of meer complementaire uitgaven zijn. Ik geloof niet dat wij onvoorwaardelijk dat primaat van die groei moeten blijven aanhangen. Tijdens de conferentie „De kosten van economische groei” die in Rotterdam heeft plaatsgevonden is er mijns inziens ook al voldoende op gewezen dat het een zeer aanvechtbare stelling is. Ik geloof dat wij meer aandacht moeten gaan schenken aan de allocatie van schaarse middelen. Wij moeten nagaan of die allocatie wel optimaal is.

DE MAN: Ik geloof dat er voorshands in onze samenleving, met name voor wat de lagere inkomensgroepen betreft, nog zodanige verlangens bestaan op het gebied van vakantiebesteding, extra comfort, eigen huis enz., dat het zeer zinvol is om de groei van de materiële produktie in de eerstkomende tijd zeer sterk te bevorderen. Op een gegeven moment zal de voorziening van extra goederen toch van de eerste plaats verdreven worden.

SIDDRÉ: De eerste stelling van de heer De Man was dat de uitgaven zullen blijven stijgen. Dat kan alleen maar gebaseerd zijn op de achtergrond van een blijvende groei. Daarna kwam hij met een contra-argument, nl. dat de lage-inkomenstrekkingen nog veel meer vrije tijd kunnen hebben, betere huizen, misschien betere scholing enz. Dat kost allemaal geld en daarmee ben ik het ook allemaal eens. Van de andere kant geloof ik dat het misschien wel aantoonbaar is dat de lagere inkomensstrekkingen veel meer te lijden hebben van de nadelige effecten van die groei dan de hogere-inkomenstrekkingen. Daarom zou het gunstig zijn als men eens kritischer ging kijken naar het verschijnsel groei. Niemand zal tegenspreken dat de lagere-inkomensgroepen niet welvarender moeten worden, maar dat neemt niet weg dat juist die groepen meer de dupe kunnen worden van een dergelijk beleid.

DE MAN: Ik geloof dat Sidré en ik het in hoofdzaak wel met elkaar eens zijn. Sidré vindt echter dat nu al de negatieve effecten voor de laagste-inkomensgroepen sterker zijn dan de positieve waardering van de materiële-behoeftebevrediging, terwijl ikzelf het gevoel heb dat de behoefte aan een groter materieel welzijn nog steeds opweegt tegen de negatieve groei-effecten.

IV. HET TRENDMATIGE BEGROTINGSBELEID

DE MAN: Het macro-economische conjunctuurbeleid via de begroting — in de zin van remming in de hoogconjunctuur (verlaging van uitgaven en verhoging van inkomsten), terwijl in de laagconjunctuur het omgekeerde plaatsvindt — is op grond van allerlei vaak technische en administratieve vertragingen, met name in de fiscale sfeer, een moeilijk te realiseren aangelegenheid. Als maatregelen effectief worden is de conjunctuur vaak al weer omgebogen, zodat het geheel averechts gaat werken. De druk tot uitgavenverhoging blijkt zo groot te zijn geweest dat het Keynesiaanse conjunctuurbeleid alleen heeft gewerkt in de recessieperioden. Dat heeft ertoe geleid dat in het begin van de jaren zestig Zijlstra zich heeft teruggetrokken op de stelling van de conjunctureel neutrale overheidsbegroting, in die zin dat elke uitgavenverhoging moet worden gedekt door de extra inkomsten. Dat betekent dat bij een constant prijsniveau, gegeven een bepaalde progressie in de belas-

tingen, de extra belastingopbrengst besteed mag worden aan extra uitgaven, afgezien van conjuncturele verstoringen. Wil men meer doen, dan moet men ook autonome belastingmaatregelen treffen: Als in een conjuncturele opgang de inkomsten sterk gaan groeien, dan moeten de uitgaven daar niet aan worden aangepast — die blijven gebaseerd op de structurele lijn — en dat leidt ertoe dat het begrotingstekort zal verminderen, waardoor een zekere afremming wordt bewerkstelligd, terwijl bij het neergaan van de conjunctuur precies het omgekeerde gebeurt.

In dit structurele begrotingsbeleid blijft het begrotingstekort trendmatig constant in absolute omvang. Dat is een eis die men misschien niet aan de overheid zou mogen stellen, hoewel zij zichzelf die eis nog wel steeds stelt. Wij zouden ertoe moeten overgaan het begrotingstekort procentueel constant te doen blijven, zodat wij het kunnen relateren aan het nationaal inkomen. Deze modificatie komt mij wel zinvol voor. Als de besparingen en de investeringen in de particuliere sector, waarop het begrotingstekort eigenlijk geënt moet zijn, zich procentueel met het nationaal inkomen ontwikkelen, dan blijft de „gap” daartussen procentueel ook constant, zodat hij absoluut groter wordt. Het begrotingstekort zou dus ook procentueel mogen meegroeien.

Als de begrotingsruimte voor meerdere jaren wordt gebaseerd op een trendmatige ontwikkeling van het nationaal inkomen zonder prijsstijging en er blijkt na enkele jaren toch een prijsstijging te zijn opgetreden, dan zal de ruimte moeten worden aangepast. Als de begrotingsruimte niet wordt aangepast aan in het verleden plaats gehad hebbende prijsverhogingen, dan zou dat ertoe leiden dat het beslag van de overheid op de produktiefactoren teruggedrukt wordt. Mijns inziens kan dat niet, zoals in het verleden ook wel is aangetoond. Er zijn toen moeilijke berekeningen gemaakt om de prijscorrectie erin te stoppen. Mijn bezwaar geldt het feit dat men zich voor zo'n eenvoudige prijscorrectie in allerlei bochten heeft moeten wringen. Het opvallende is nu dat de minister dit jaar de begrotingsruimte constant houdt. Dat vindt ik wel een plezierige presentatie van het geheel. Ik had mij nl. kunnen voorstellen dat men de ruimte had willen aanpassen aan de prijsstijging die inderdaad heeft plaatsgevonden. Nu hij dat niet heeft gedaan, heeft de minister van Financiën het zich niet gemakkelijk gemaakt. Hij heeft alleen een correctie toegepast van f. 25 mln. voor de niet-indexering van de A.W.B.Z.

Een kwantitatief belangrijk punt was, dat de woningwetvoorschotten als niet-relevant werden beschouwd op grond van het feit dat in 1958 de financiering van de woningwetbouw door het rijk werd overgenomen van de gemeenten. Dat betekent dat de gemeenten niet meer voor dat bedrag op de kapitaalmarkt behoeften te komen. Het rijk kon zoveel extra lenen, zonder dat dat extra beslag op de produktiecapaciteit legde. Voor de eerste keer is zoiets voor iedereen duidelijk, maar als het lang gaat duren en er komen allerlei mutaties in de woningwetvoorschotten, terwijl bovendien het rijk de omvang van die woningwetbouw gaat beïnvloeden, dan is het niet juist om dat nog

(I.M.)

VOOR ADVERTENTIES EN
RECLAME IN HET BUITENLAND

INTERNATIONAAL
ADVERTENTIE BUREAU

BOLIJN

LEIDSEGRACHT 72 - AMSTERDAM - TEL. 247161

langer als niet-relevant te beschouwen. Sinds 1966 worden de woningwetvoorschotten dan ook als relevant aange-merkt.

Nu is men opnieuw begonnen met het als niet-relevant aanmerken van de financiering van de investeringen voor het voortgezet onderwijs. Eerst moesten de gemeenten zelf daarvoor op de open kapitaalmarkt lenen, terwijl het rijk bijdragen à fonds perdu verstrekke voor rente en aflossing van deze leningen. Nu wordt de financiering van die investeringen direct ten laste van de rijksbegroting gebracht, maar — zo is nu de redenering — dat betekent dan ook dat de gemeenten niet meer voor dat bedrag op de kapitaalmarkt behoeven te komen, zodat dit bedrag als niet relevant mag worden beschouwd. Op zichzelf is dat op dit moment juist, maar als het na een aantal jaren niet meer zo duidelijk is dat de gemeenten voor dat bedrag ook werkelijk minder beslag leggen op de kapitaalmarkt, dan zal het weer wél relevant worden. Daarom leek het mij beter voor dit bedrag de begrotingsruimte aan te passen, want die aanpassing zou dan eenmalig geweest zijn, zodat men er dan in één keer zou zijn afgeweest. Nu blijft men elk jaar die niet-relevantverklaring houden van deze investeringen tot op een gegeven moment een knoop moet worden doorgemaakt. Dat zal echter nog wel een poos duren.

GUBBI: Het punt is nu dat men de verlaging van de woningwetvoorschotten als relevant heeft verklaard. Daardoor is de ruimte dus groter geworden. Dat is echter ook niet juist, want de uitgaven voor de totale woningbouw blijven gelijk (dit was ook een belangrijk onderdeel van het Joekes-plan).

HAVERHALS: Dat is inderdaad een punt van kritiek op deze begroting, temeer daar wel verwacht mag worden dat in politieke kringen aandrang zal worden uitgeoefend om als de particuliere gesubsidieerde en ongesubsidieerde bouw achterblijft, additionele maatregelen te treffen als bijv. 5000 woningwetwoningen meer. Als men rekent op f. 35.000 voor een gemiddelde woningwetwoning en men vermenigvuldigt het met 5.000, dan komt men aan een bedrag van f. 175 mln.

GUBBI: Notenboom is heel zwaar gevallen op de ruimteberekening in de laatste begroting van Vondeling. Misschien is dat hier en daar ook wel ten onrechte gebeurd, maar het maakt wel een bijzonder belangrijk onderdeel van de discussie uit. De financiering van het voortgezet onderwijs kan in de toekomst bijv. een heel belangrijke zaak worden.

DE MAN: Ik neem aan dat men dat niet relevant heeft verklaard, omdat er waarschijnlijk wel een stijging in zit. Als men nu die ruimte voor f. 350 miljoen had bijgeteld, en het blijkt het volgend jaar f. 500 mln. te zijn, dan kan men niet dan weer voor f. 150 mln. gaan bijtellen.

GUBBI: Daarnaast zullen krotopruijing, stadssanering en wegeaanleg in en rond de grote steden in de toekomst zeer belangrijke uitgavenposten gaan worden. Hierop is in de Miljoenennota al gewezen, doch er zijn geen bedragen voor gereserveerd.

MOONEN: Ik kan mij dan ook wel voorstellen dat het eerste jaar de post voor het onderwijs ad f. 350 mln. niet relevant wordt verklaard en dat de stijging van die post in de volgende jaren wél relevant wordt verklaard.

VAN DER HOEVEN: Is het op zichzelf zo erg als men weer wat gaat modderen? Ik kan mij voorstellen dat op een gegeven moment de economische situatie zodanig is, dat er een groot begrotingstekort zal moeten zijn. Die situatie kan zich vrij snel voordoen. In zo'n geval moet men een slagvaardig beleid voeren en zich niet blind turen op dat structurele begrotingstekort.

DE MAN: Het gaat hier om het structurele begrotingsbeleid, waarbij men zich baseert op een trendmatige ontwikkeling. In eerste instantie wordt daardoor een afremming bewerkstelligd als de conjunctuur sneller gaat. Dan ziet u dat de belastingontvangsten sneller groeien dan was geraamd, maar de uitgaven blijven, afgezien van de lonen, constant, d.w.z. dat bij prijsstijging de reële uitgaven afnemen. In een neergaande conjunctuur geschiedt precies het omgekeerde. Als de automatische stabilisatie niet voldoende is — bij een fikse uitslag van de conjunctuur zal dat niet voldoende zijn — dan ga ik akkoord, maar dan moeten uitdrukkelijk als conjunctureel bestempelde maatregelen worden genomen. In 1968 is dat ook gebeurd met die f. 750 mln.

VAN DER HOEVEN: Een ding is mij nog niet helemaal duidelijk. Ik vraag mij nl. af of een overschrijding van het structurele begrotingstekort in een bepaald jaar in de volgende jaren weer ingehaald zal moeten worden. Is dat de bedoeling geweest van de regering?

DE MAN: Ja, inderdaad.

VAN DER HOEVEN: Ik geloof dat dat op zichzelf niet juist is. Ik kan mij heel goed voorstellen dat wij het volgend jaar in een evenwichtige situatie zitten en dat het dan helemaal geen zin heeft om dat structurele begrotingstekort weer in te halen.

DE MAN: Daarmee ben ik het volkomen eens. Ik begrijp dat ook niet zo van een minister als Witteveen. Stel dat je een overschrijding gehad hebt, dan kun je die niet meer terugdraaien. Macro-economisch heeft dat inhalen niet zoveel zin.

V. FINANCIERING BEGROTINGSTEKORT

MOONEN: In de Miljoenennota gaat men uit van een gelijkblijvend structureel financieringsoverschot. Dat zou betekenen dat de uitgaven niet sterker zouden mogen stijgen dan het nationaal inkomen. Voor zover er progressie is, zou zij zowel reëel als nominaal moeten worden gneutraliseerd, om althans een gelijkblijvend financieringsstekort te houden. Er zouden ook autonome belastingmaatregelen genomen kunnen worden om het gedeelte van het begrotingstekort dat het gevolg is van de relatieve stijging der uitgaven niet te financieren op de kapitaalmarkt, maar uit belastingen. Ik geloof niet dat wij mogen verwachten dat de overheid die progressie zal opheffen. Nominaal heeft men getracht dat te doen, maar reëel zal er voorlopig nog wel niets van komen.

Wij moeten eerst bepalen wat nu een structureel financieringstekort is dat mag fluctueren in verband met conjuncturele omstandigheden. Het structurele financieringsstekort zou dus het tekort moeten zijn dat de overheid met kapitaalmiddelen kan dekken, zonder dat zij de mogelijk-

heden voor de lagere overheden en voor het bedrijfsleven op de kapitaalmarkt afremt. Bij de financiering van dat begrotingstekort kan zij er op rekenen dat zij in feite een structureel stijgend bedrag kan ontvangen van de voorinschrijfrekening van het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds en van andere fondsen. Voor het andere gedeelte zou zij op de kapitaalmarkt terecht moeten kunnen.

DE RUITER: Wat de dekking daarvan op de kapitaalmarkt betreft, refereer ik even aan een kritiek in *Het Financieele Dagblad* van de heer Scholten die erop wees dat er tot en met 1969 f 2 mrd. op de kapitaalmarkt moet worden gedekt. Hij vroeg zich af of dat niet wat te hoog is.

MOONEN: Daar kom ik straks even op terug, omdat ik er dan het overschot op de lopende rekening van de betalingsbalans bij betrek. De overheid heeft in de Miljoenennota 1968 zelf een berekening gegeven van het structurele financieringstekort, zoals de heer Witteveen die zich voorstelde. Hij ging daarbij uit van de f. 2.700 mln. die hij aan werkelijk tekort had. Die heeft hij gecorrigeerd voor een aantal posten die conjunctureel bepaald waren: namelijk f. 750 mln. Zo kwam hij terecht op een tekort van ongeveer f. 2 mrd. Daarnaast wilde de minister het tekort van het Gemeentefonds saneren. Het bedrag van f. 300 mln. dat daarmee gemoeid was wilde hij over een aantal jaren uitspreiden. Voorts zou met de wegwerking van de overschrijding in het voorgaande jaar rekening moeten worden gehouden, waarna hij komt op een structureel financieringstekort van ongeveer f. 1.700 mln. Op zichzelf lijkt dit wel een aanvaardbaar bedrag, omdat er op dit moment van de voorinschrijfrekening ongeveer f. 1.450 mln. ontvangen wordt. Daarnaast voert de overheid gedeeltelijk ook gelden naar de kapitaalmarkt toe, omdat men leningen aflost uit voorgaande jaren, zodat er zelfs geen enkel netto-beroep op de open kapitaalmarkt hoeft te worden gedaan voor de financiering van het begrotingstekort. Het bedrag van f. 700 mln. heeft hij berekend exclusief het kastekort dat eventueel bij het Gemeentefonds bestaat. Naar mijn mening krijgt men dan inderdaad een tekort van f 2 mrd. en dat lijkt mij een vrij hoog financieringstekort om mee te beginnen. Het komt mij voor dat daar nog iets vanaf zou kunnen, zodat men inclusief het kastekort van het Gemeentefonds op f. 1.700 miljoen zou moeten komen.

Het is belangrijk te weten hoe het ontstane begrotingstekort wordt gefinancierd in verband met de conjuncturele situatie. Wanneer er, zoals nu, spanningen bestaan op de kapitaalmarkt, dan levert het voor de overheid grote problemen op om een groot beroep te doen op financiering via de open kapitaalmarkt. Juist in deze periode bestaan er grote financieringstekorten, mede in verband met conjuncturele financiering die heeft plaatsgevonden. De overheid moet dus noodgedwongen een liquiditeitstekort creëren, wat dan via kortlopende middelen moet worden gefinancierd.

Volgens de oorspronkelijke begroting voor 1968 had de overheid zich voorgenomen om netto niet op de kapitaalmarkt te lenen. Men zou dan een liquiditeitstekort hebben van ongeveer f. 750 mln. Het bedrijfsleven en de lagere overheid zouden op de particuliere kapitaalmarkt terecht kunnen en op basis daarvan zou men vrij gemakkelijk aan middelen kunnen komen. De overheid zou nl. zelf netto niets opnemen, terwijl zij nog wel aflost, zodat er per saldo eigenlijk een toevloeiing van middelen op de kapitaalmarkt zou plaatsvinden. Op de lopende rekening voor 1968

was er bovendien een saldo verwacht van 1%, dat eveneens ruimte op de kapitaalmarkt zou scheppen. Wanneer men de vermoedelijke uitkomsten bekijkt en de verwachtingen voor dit jaar voor de betalingsbalans, dan blijkt dat de totale lopende rekening lager is; het overschot van de besparingen boven de investeringen is dus kleiner. Verder blijkt ook dat het financieringstekort van de overheid uiteindelijk betrekkelijk veel groter is geweest, nl. ongeveer f. 300 mln. groter dan in de oorspronkelijke begroting was gecalculleerd. Dat betekent weer een vermeerdering van de leningsbehoefte voor de overheid. Daar komt nog bij dat de voorinschrijfrekening is tegengevallen. Daarvan is nl. maar f. 1.200 mln. aan de overheid toegekomen, terwijl men gerekend had op f. 1.400 mln. Bijgevolg neemt de overheid zich voor om een groot gedeelte voor 1968 te financieren via een liquiditeitstekort, terwijl zij ook een gedeelte daarvan op de kapitaalmarkt wil opnemen. De vergroting van het liquiditeitstekort en de inflatoire financiering van de overheid zijn in zoverre niet erg, dat het overschot op de totaal-rekening van de betalingsbalans voor dit jaar praktisch nihil is, zodat er nog voldoende liquiditeiten aan het economische leven toevloeien om de stijging van het nationaal inkomen te kunnen financieren. Een groter beroep op de kapitaalmarkt is natuurlijk wel nadelig voor de situatie op de kapitaalmarkt, omdat het overschot op de lopende rekening kleiner was. Al met al is de situatie op de kapitaalmarkt voor 1968 niet zo gunstig.

Het financieringstekort voor 1969 is ongeveer hetzelfde als in het vorige jaar, vergeleken althans met de oorspronkelijke begroting. Er is weer een aanzienlijk kastekort van het Gemeentefonds, zodat men ook weer op een tekort komt van f. 2.650 mln. Wanneer men bekijkt hoe het structurele financieringstekort van de overheid zal uitvallen in vergelijking met de berekening voor 1968 en wanneer men de f. 2.650 mln. dan corrigeert voor de overneming door de overheid van het bedrag van f. 350 mln. voor de onderwijslasten — voor de vergelijking met de financieringsbehoefte in het vorig jaar mag men dat even buiten beschouwing laten — dan komt men op f. 2.300 mln. financieringstekort voor dit jaar, iets groter dan dat van vorig jaar. De financiering van het tekort van f. 2.650 mln. betekent dat de overheid een bedrag van ongeveer f. 700 mln. op de kapitaalmarkt zal opnemen; bruto komt dat neer op een bedrag van ongeveer f. 1.300 mln. Er zal ook weer een liquiditeitstekort van de overheid bestaan van ongeveer f. 500 mln. Dat liquiditeitstekort zorgt voor de toevloeiing van voldoende liquiditeiten in het economische leven. Op zichzelf is het bedrag van f. 500 mln. niet voldoende, maar men verwacht een overschot op de totale rekening van f. 400 mln. Ook in 1969 zou dus ongeveer f. 1 mrd. aan liquiditeiten aan het economische leven toevloeien. Het overschot op de lopende rekening is van belang voor de situatie op de kapitaalmarkt en het bedraagt 0,8% van het nationaal inkomen naar verwachting. Dat wil zeggen dat de liquiditeitsquote van het nationaal inkomen ongeveer hetzelfde zou kunnen blijven, wanneer de overheid f. 0,5 mrd. financiert via inflatoire middelen en wanneer zij netto f. 700 mln. zou opnemen op de kapitaalmarkt. Natuurlijk treden er dan ook weer wel spanningen op de kapitaalmarkt op, omdat als gevolg van het overschot op de lopende rekening de toevloeiing niet 1%, maar slechts 0,8% van het nationaal inkomen bedraagt. Uiteindelijk moet er dus toch een fors bedrag op de kapitaalmarkt worden geleend. Het is natuurlijk de vraag of het voor de overheid haalbaar is om dat bedrag op te nemen,

want zij kan dan ook besluiten om meer inflatie te financieren.

VAN DER HOEVEN: Wij mogen toch aannemen dat de regering wel zal hebben verondersteld dat de bedrijven in 1969 vermoedelijk beter in staat zullen zijn om intern te financieren dan ten opzichte van de jaren voor 1967. Daardoor zal de situatie op de kapitaalmarkt misschien niet zo erg ongunstig zijn.

MOONEN: Het is mogelijk. Voor 1969 heeft men erop gerekend dat er een toeneming van de middelen te constateren zal zijn van f. 3,6 mrd. en dat daarvan f. 3,3 mrd. door de overheid zal worden opgenomen. Zodoende zal er ongeveer f. 300 mln. overblijven voor particulieren en voor het bedrijfsleven. Wij moeten dus wel veronderstellen dat er een ruimere interne financiering zal plaatsvinden.

VI INFLATIECORRECTIE

GUBBI: Het is zo geweest, dat onder het regime van de politieke uitgavennorm, aan het eind van de jaren '50 (de 4%-norm van Romme) men gedacht heeft dat er ruimte zou zijn voor reële-belastingverlaging binnen het structurele kader. Toen is de gedachte geweest — dat is een politieke gedachte geweest, want het gaat over de verdeling van de ruimte — om de reële-progressietop wat af te zwakken, reëel gezien de belastingdruk in procenten van het nationaal inkomen gelijk te houden, temeer daar men ook van plan was binnen de uitgavennorm van 4% (de Romme norm) de groei van de overheidsuitgaven tot 4% beperkt te houden. Deze gedachte is voor de komende jaren wel verlaten. Zijlstra heeft na de val van het Kabinet-Cals toegegeven dat de overheidsuitgaven wel met 6% zullen moeten stijgen en in de komende jaren, structureel gezien, wel met 6% zullen blijven stijgen. Dat betekent, dat er weinig of geen ruimte meer zal zijn voor een correctie van die reële-progressietop. Wij zullen dus moeten accepteren dat de belastingdruk, in procenten van het reëel nationaal inkomen, langzaam zal toenemen.

Een ander punt is de correctie van de nominale-progressietop die ontstaan is door de inflatie. Dit Kabinet heeft in de regeringsverklaring beloofd daar in zijn regeringsperiode van vier jaar iets aan te doen. Ook dit blijkt nog heel moeilijk te zijn en men heeft de zaak al verschoven naar de tweede helft van deze periode. Aan die nominale-progressietop wil men nu dus iets gaan doen en wel per 1 januari 1970. Men is dit jaar al met een kleine correctie gekomen, vooral voor de lagere-inkomensgroepen, door de verhoging van de belastingvrije voet, hetgeen voor de middengroepen een progressieverzwaring zal betekenen.

Deze correctie van die nominale progressietop lijkt mij structureel gezien wenselijk. Als men wil vasthouden aan die uitgavennorm van 6% — dat is een politieke norm — dan moet men de groei van de belastingontvangsten structureel gezien ook op die 6% houden, tenzij men duidelijk uitsprekt een andere inkomensverdeling na te streven. Dat zou betekenen, dat men reëel geen verlaging krijgt, maar dat men de progressie die ontstaat door de inflatie wil teruggeven. Uit een oogpunt van inkomensverdeling is dit een bijzonder belangrijk aspect, juist weer ten aanzien van die middengroepen waarover wij spraken.

Ik kom dan nu op een tweede maatregel die is aange-

kondigd, nl. een voorontwerp van wet waarbij de jaarlijkse bijstelling een zekere mate van automatisme zal krijgen. Daarbij komen wij aan het punt van de conjunctuurstabilisatie. Het is de vraag of in een bepaalde conjuncturele situatie de automatische teruggave van de nominale-progressietop goed zal uitwerken. Men bindt zich politiek om dit dan ook in de toekomst ieder jaar te gaan doen. Het kan zijn dat een regering die daar uit conjuncturele overwegingen toch weer van wil afwijken veel verzet in de Kamer zal ontmoeten. Wel heeft men zich voorbehouden om een zekere regulator in te voeren, zodat men voor uitzonderlijke situaties toch nog een bepaald instrument zal overhouden om iets te doen, waardoor (zie Miljoenennota, blz. 24) de belastingpolitiek in de toekomst haar conjunctuurpolitieke taak op *bevredigender* wijze zal kunnen vervullen (curs. G).

DE MAN: Het conjunctuurbeleid, voor zover het gevoerd werd via de begroting, blijkt in de afgelopen jaren niet zo effectief te zijn geweest. Het kwam vrijwel allemaal neer op monetaire politiek, die wel werkt, zij het enigszins ongenueanceerd, maar binnen de sfeer van de begroting wordt het enige element van conjunctuurpolitiek dat ons nog was overgebleven, nl. de automatisch werkende progressie, zowel reëel als nominaal, bij een sterke opgang van de conjunctuur — en in 1967 is gebleken dat dit ook zeer effectief werkte bij een daling van de conjunctuur — nu uit handen gegeven. Ook voor het nominale element heeft de Minister van Financiën een instrument in handen, dat hem uit handen kan worden genomen, maar slechts krachtens een beslissing, een wilsdaad van de volksvertegenwoordiging. Als wij nu de automatische correctie van de nominale progressie jaarlijks gaan inbouwen en dan zeggen: om conjuncturele redenen kunnen wij dat later weer terughalen, dan ben je in eerste instantie het enige instrument kwijt dat nog redelijk werkt en het zal voor de Minister van Financiën bijzonder moeilijk zijn om het terug te krijgen. Persoonlijk geloof ik, dat wij bijzonder goed moeten overwegen of wij datgene wat wij aan conjunctuurpolitiek instrumentarium nog hebben, uit handen moeten geven.

HAYERHALS: Dat is één van de overwegingen. Je kunt deze zaak vanuit verschillende gezichtspunten gaan bekijken. Tot nu toe is er geen duidelijke prioriteitenbepaling geweest. Dat is ook een bezwaar dat ik eigenlijk al heb tegen het voornemen van de regering om geen correctie toe te passen voor de verzwaring van de reële-belastingdruk. Dat is naar mijn mening niet het resultaat geweest van een bewuste prioriteitenafweging. Er is een begin gemaakt met meerjarenramingen voor de verschillende departementen, er blijft nog een hele pot over, omdat men daarmee nog niet klaar is gekomen, maar er wordt alvast gezegd: een vermindering van de reële belastingdruk zit er niet in. Dit is duidelijk een keuze van de regering geweest, tot stand gekomen onder politieke druk.

GUBBI: Inderdaad. Het is duidelijk een politieke keuze geweest om de uitgaven op 6% te prikken bij de totstandkoming van dit kabinet. Gelet op de uitgavenprioriteiten die er zijn zal de belastingdruk zich zo moeten ontwikkelen dat er geen ruimte ontstaat voor neutralisering van die reële progressie, maar wel voor die van de nominale progressie.

(Slot van blz. 921)

we echter de regionale verschillen bij de vervroegde afschrijving. Er is heus wel ontwikkeling op belastinggebied in Nederland! Overigens wordt een regionale heffing van de loonsombelasting thans op *praktische* gronden verworpen. Er wordt gedacht aan een bestemmingsheffing over het gehele land, met uitkering van de opbrengst boven de eigen bijdrage aan ondernemingen in bepaalde regio's. Ook wordt advies gevraagd over de mogelijkheid van conjuncturele hantering. De bestemming is structureel*.

ALGEMENE CONCLUSIES BELASTINGBELEID

Behoudens de loonsombelasting, die ongelegen komt, staan alle aangekondigde maatregelen op de een of andere manier in het teken van de inflatie. Ook dat is een teken des tijds. Dé revolutie op fiscaal terrein is echter het voorstel van de jaarlijkse automatische bijstelling (of aanpassing) van het

tarief van de loon- en inkomstenbelasting. Hopelijk is het geen doodgeboren kindje.

Een indexatie-clausule in de wet lijkt technisch levensvatbaar. Zij bevordert bovendien zindelijk spraakgebruik en de democratische orde: een belastingverlaging wordt een echte verlaging en een aanpassing is geen verlaging. De voetverhoging is zeer juist (maar nog laat); haar financiering in 1970 e.v. komt uit een verhoging van de BTW en dat is een moeilijk punt. De inflatie-aanpassing m.i.v. 1970 (of een deel uiterlijk 1 januari 1971) moet helaas enige jaren (1965, 1966 en 1967) tussen wal en schip vallen. Het uitgaven- en belastingbeleid is terecht meerjarig, maar niet zodanig tot wasdom gekomen, dat een belastingdrukverzwaring kon worden tegengegaan.

* Een hier volgende beschouwing over loonsombelasting in enkele andere Westeuropese landen moest door ruimtegebrek helaas komen te vervallen. Onze excuses aan Prof. Christiaanse. Red.

BANQUE DE PARIS

zoekt enige

JONGE ACADEMICI

ter opleiding tot

staffunctionaris

De opleiding is bedoeld voor een algemene carrière in de bank, waarin later een verantwoordelijke en eventueel leidende functie kan worden bekleed.

Het internationale karakter van de bank brengt de mogelijkheid mede van tijdelijke tewerkstelling bij de buitenlandse kantoren.

Gegadigden wordt verzocht zich - bij voorkeur schriftelijk - in verbinding te stellen met de directie van de

BANQUE DE PARIS ET DES PAYS-BAS N.V.

Herengracht 539-541, Amsterdam-C.

STAAT DER NEDERLANDEN

6¹/₂ pct LENDING 1968 III

uitgegeven krachtens de Leningwet 1968 (Stb. nr. 373)

LENINGBEDRAG

vast te stellen na sluiting van de inschrijving.
Dit bedrag zal niet lager dan f 225 miljoen en
niet hoger dan f 275 miljoen zijn.

KOERS VAN UITGIFTE

wordt na sluiting van de inschrijving vastgesteld en zal **niet beneden 99 %** liggen.

SCHULDBEWIJZEN

aan toonder groot nominaal f 1000 en f 100. Schuldregisterinschrijvingen groot ten minste f 100.000.

LOOPTIJD TEN HOOGSTE 25 JAREN

Aflossing in 15 jaarlijkse termijnen, afwisselend 7 %, 6 % en 7 % per jaar, zodat telkens in drie opeenvolgende jaren 20 % van de lening wordt afgelost. Eerste aflossing op 1 november 1979; vervroegde gedeeltelijke of algehele aflossing op of na 1 november 1978 te allen tijde voorbehouden.

JAARCOUPONS PER 1 NOVEMBER

INSCHRIJVING

OP 8 OKTOBER 1968 VAN 9-15 UUR

bij het Agentschap van het Ministerie van Financiën te Amsterdam, uitsluitend door bemiddeling van de leden van de Vereeniging voor den Effectenhandel te Amsterdam, de Vereeniging van Effectenhandelaren te Rotterdam of van de Bond voor den Geld- en Effectenhandel in de Provincie te 's-Gravenhage.

Aanvragen tot inschrijving moeten zo tijdig worden opgegeven, dat zij door de Bank of Commissionair op de inschrijvingsdag **vóór 15 uur** kunnen worden ingediend bij het Agentschap.

STORTING OP 1 NOVEMBER 1968

vóór 12.30 uur bij de Nederlandsche Bank, Amsterdam.

***Maak gebruik van
de rubriek***

VACATURES

voor het oproepen van sollicitanten voor leidende functies. Het aantal reacties, dat deze annonces ten gevolge hebben, is doorgaans uitermate bevredigend; begrijpelijk: omdat er bijna geen grote instelling is, die dit blad niet regelmatig ontvangt en waar het niet circuleert!